

HAANJA, MISSO, MÕNISTE, RÕUGE JA VARSTU ÜHISVALLA ETTEVÕTLUSE ARENGUSTRATEEGIA

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

2017

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS.....	3
I ÜHISVALLA ETTEVÕTLUSE JA SELLE ARENGU ANALÜÜS	4
I.1 LÄHTEKOHAD: ASEND JA STRATEEGILINE RAAMISTIK	4
I.1.1 Asend	4
I.1.2 Ettevõtluse strateegiline raamistik	4
I.2 ETTEVÕTLUSE ARENGUSUUNDUMUSED	6
I.2.1 <i>Ettevõtete arv</i>	6
I.2.2 <i>Ettevõtete õiguslik vorm</i>	7
I.2.3 <i>Ettevõtete tegevusvaldkonnad</i>	8
I.2.4 <i>Ettevõtete töötajate arv</i>	10
I.2.5 <i>Ettevõtete käive ja kasum</i>	12
I.2.6 <i>Tulumaksu laekumine elaniku kohta</i>	14
I.2.7 <i>ÜHISVALLA ettevõtete poolt piirkonna elanikele tasutud brutopalgad</i>	14
I.3 ETTEVÕTLUSE ARENGUTEGURID	15
I.3.1 <i>Tugistruktuurid</i>	15
I.3.2 <i>Töäjõud ja tööturg</i>	17
I.3.3 <i>Kinnisvara</i>	19
I.3.4 <i>Maa- ja loodusressursid</i>	20
I.3.5 <i>Taristu ja piiriäärsed ettevõtlus- ja transpordivõrgustikud</i>	21
I.3.6 <i>Ettevõtluskultuur ja maine</i>	22
I.4 ETTEVÕTLUSE STRATEEGILINE ÜLDISTUS	22
2 ÜHISVALLA ETTEVÕTLUSE STRATEEGIA	23
2.1 VÄÄRTUSED	23
2.2 VISIOON 2030.....	23
2.3 EESMÄRGID	24
2.4 STRATEEGIA RAKENDAMINE JA TULEMUSLIKKUSE HINDAMINE	25
3 TEGEVUSKAVA	26
LISAD	30
LISA 1. ETTEVÕTETE PAIKNEMINE (AKTIIVSED / MITTEAKTIIVSED).....	30
LISA 2. ETTEVÕTETE PAIKNEMINE TEGEVUSALA JÄRGI	31

SISSEJUHATUS

Vastavalt Vabariigi Valitsuse määrusele (nr 38, vastu võetud 31.01.2017) jõustub 15.10.2017 kohalike omavalitsuste valimistega Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge ja Varstu valdade ühinemine üheks terviklikuks omavalitsusüksuseks Rõuge vallaks. Loodava valla näol on tegemist enam kui 5900 elanikuga Eesti ääreala omavalitsusega, mis piirneb nii lõunas kui idas Eesti Vabariigi piiriga – ühisvalla piir lookleb lõunas mööda Läti piiri ning idas mööda Vene piiri. Ehkki viie valla ühinemisel tekib loogiline ja hoomatav territoriaalne tervik, on ühisvalla arengu ühise suunamise ja korraldamise töö alles algamas. Esimese strateegilise planeerimise sammuna on võetud ette käesoleva ühise ettevõtlusstrateegia koostamine. Ettevõtluse fookusesse tõstmine ja ettevõtlusstrateegia koostamine tuleneb otseselt valla ühinemislepingust ja selle seletuskirjast. Ühinemiskiirkonna territoriaalsetest, sotsiaal-majanduslikest ja kultuurilistest tingimustest lähtuvalt on ühinemislepinguga ette nähtud kiirkonna ettevõtluse arendamine, loodus- ja kultuuripärandi säilitamine.

Käesoleva ettevõtlusstrateegia koostamisel on lähtepunktiks nii piirkondlikud kui ka globaalsed trendid. Piirkondlikul tasandil on arvestatud kiirkonna äärelist asendit ning Eesti maapiirkondadele iseloomulikke arengutrende. Maapiirkondade ja äärealade rahvaarv on Eestis langustrendis (nii madala sündimuse kui väljarände tõttu) ning tööhõive määr ja palgatase on linnaliste piirkondadega võrreldes madalam. Ettevõtluse arengu teadlik ja sihipärane suunamine on oluliseks hoovaks nende näitajate parandamisel, mistõttu on käesolev strateegia otseselt suunatud nende väljakutsetega tegelemisele.

Globaalsel tasandil aset leidvaid trende on aga piirkondlikult raske kui mitte võimatu mõjutada. Seetõttu on oluline globaalseid arenguid käsitleda kui võimalusi ja nendest piirkondliku arengu suunamisel juhendada. Globaalseid pikaajalisi arenguid liigendatakse parema ülevaatlikkuse huvides sageli megatrendideks, võimalik on eristada 7 globaalset megatrendi:

1. Teadmispõhine majandus
2. Rahvastiku vananemine
3. Maailmajanduse raskuskeskme nihkumine Aiasiasse
4. Taastuvenergia
5. Urbaniseerumine
6. Ökoloogiliste väärtuste mõjujõu kasv
7. "Rohelise" ja "hõbemajanduse" ennakkasv

Uue omavalitsuse piirkonnas on megatrendide kontekstis mitmeid võimalusi, mida saaks ettevõtluse ja kiirkonna kui terviku arendamiseks rakendada. Ühisvalla looduslikust keskkonnast ja loodusressursside olemasolust tulenevalt on kõige suuremaks võimaluseks ökoloogiliste väärtuste mõjujõu, rohelise majanduse globaalne kasv ning urbaniseerumise protsess. See tähendab, et järjest enam väärtustatakse maailmas mahe- ja ökotoodangut, puhast loodust ja toitu ning elu väljaspool linna – seda kõike on aga ühisomavalitsusel

võimalik pakkuda ja vääridada. Ka rahvastiku vananemises ja hõbemajanduse kasvus on potentsiaal ühisvalla ettevõtluse jaoks - vananev elanikkond vajab teenuseid, mida kiirkonna ettevõtted võiksid pakkuda. Teadmispõhine majandus ja taastuvenergia tähtsuse tõus on olulised märksõnad, millest ühisvald peaks ettevõtluse arengu suunamisel lähtuma. Ettevõtetele koolitusvõimaluste pakkumine ja teiste ettevõtete kogemusest õppimine on oluline samm teadmispõhise suunas. Traditsiooniliste energiaallikate kasutamise kõrval taastuvenergiale panustamine aitab aga leevendada kiirkonna elektrivarustatuse probleeme ning liikuda sealjuures kaasa globaalsete energeetikavaldkonna arengutrendidega.

Strateegiadokument koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis analüüsitakse ühisvalla ettevõtluse arengut, kus olulisimal kohal on Äriregistri ning Maksu- ja Tolliameti andmete analüüs ettevõtete arengusuundumustest. Teises peatükis sõnastatakse ühisvalla ettevõtlusvaldkonna väärtused, visioon ja strateegilised eesmärgid ning tuuakse välja strateegia tulemusmõõdikud. Strateegia kolmas osa on tegevuskava päralt, kus sõnastatud eesmärkide lõikes tuuakse välja strateegiaperioodi konkreetseid arendustegevused/investeeringud ja üldisemad tegevuspõhimõtted.

Ühisvalla ettevõtlusstrateegia koostamises osalesid Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge ja Varstu valdade esindajad, piirkondlike arendusorganisatsioonide ja MTÜ-de esindajad ning kohalikud ettevõtjad. Strateegia koostamise protsessi raames viidi läbi strateegiaseminar (u 35 osalejat), ettevõtjate fookusgrupp (6 osalejat), 3 juhtgrupi töökoosolekut ning telefoniintervjuud ettevõtjate ja arendusorganisatsioonidega. Ettevõtlusstrateegia koostas OÜ Cumulus Consulting, projekti läbiviimist toetas Euroopa Sotsiaalfond.

I ÜHISVALLA ETTEVÕTLUSE JA SELLE ARENGU ANALÜÜS

I.1 LÄHTEKOHAD: ASEND JA STRATEEGILINE RAAMISTIK

I.1.1 ASEND

Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge ja Varstu vallad asuvad Võrumaa lõunaservas, Läti ja Venemaa piiri ääres (Joonis 1). Kõigil valdadel on piir Lätiga, Misso vallal on lisaks piir Venemaaga, seal asub Luhamaa piiripunkt. Eesti kontekstis on tegu ääremaalise piirkonnaga, mis asub kaugel Tallinnast (kaugus Missost 300 km) ja teistest majanduskeskustest. Kaugus Läti pealinnast Riist on umbes 200 km. Mõnistes asub Eesti kõige lõunapoolsem punkt. 5 valla territoorium on kokku pisut alla 1000 km².

Joonis 1. Ühisvalla (Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge ja Varstu valdade) asend kaardil. Allikas: Maa-amet

I.1.2 ETTEVÕTLUSE STRATEEGILINE RAAMISTIK

Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge ja Varstu valla ühinemisleping¹

Ühinemislepingu alusel on valdade liitmise üheks eesmärgiks sealse ettevõtluse toetamine. Seejuures on uue loodava ühisvalla teenused mitmekesised, kvaliteetsed, uuenduslikud, kättesaadavad ning lähtuvad inimeste vajadustest. Elukeskkonna korraldusse on kaasatud ka elanikud ja kodanikuühendused. Seejuures toetab ettevõtlikke elanikke arenev ja uuenduslik ettevõtluskeskkond, mis teeb valla tuntuks, eristuvaks, külalislahkeks avatud ja hinnatud paigaks ka külastajatele. Olulisel kohal on ühinevate valdade senine identiteet ning võru ja setu kultuuri, keele ja traditsioonide väärtustamine. Loodava valla uute oluliste arengudokumentide, nagu arengukavade, heaoluprofiili, eelarvestrateegia ja eelarve vastuvõtmiseni kehtivad ühinevate omavalitsuste vastavad dokumendid ulatuseni, kus need on kooskõlas ühinemislepinguga.

Loodav ühisvald aitab kaasa ettevõtluskeskkonna arendamisele, toetab inimeste ettevõtlikkust, kodu lähedal töötamist, endale ja lähikondsetele töökohtade loomist. Ettevõtluskeskkonna arendamisel lähtutakse ka sellest, et inimestel oleks hea oma koduvallas elada. Valla ettevõtlusvõime parandamiseks rõhutakse avaliku ja erasektori ühisprojektidele ja koostööle. Näiteks veab vald eest piirkonna mainekujundust ja turundust, milles on oma roll ka ettevõtjatel, ühendustel ja kohalikel elanikel. Vabu ja vabanevaid munitsipaalpindasid kohandatakse vastavalt ettevõtluse vajadustele. Luuakse tervet valda kattev kaugtöökohtade võrgustik, mida kasutatakse valla teenuste osutamiseks. Samuti tehakse sihtpakkumisi töökohtade loomiseks riigiasutustele ja eraettevõtjatele. Laiendatakse noorte perede kruntide, „Noored Setomaale“, „Tule maale“ või sarnaste programmide elluviimist. Jätkatakse heade turundus- ja ettevõtluspraktikatega. Vald eelistab uuenduslikke ettevõtlusvorme, energia- ja ressursitõhusat ettevõtlust.

Võru maakond²

Võrumaa arengustrateegias toodud visiooni üks osa on maakonna tugev majandus, mis väljendub tulusas ettevõtluses ja hästi tasustatud töökohtades. Kohaliku ressursina nähakse loodust, metsi, kultuuripärandit ja asukohta. Kõikides Võrumaa valdades on olulisel kohal turism ja traditsioonilised majandusharud. Perspektiivikad tööstusalad asuvad Missos ja Rõuges. Arengufookuses on kaasaegsete ettevõtlus-, tööstus- ja logistikaalade väljaarendamine, samuti kohaliku ressursi väärindamine, kus peamiseks nutika spetsialiseerumise valdkonnaks on puit, aga ka nt mahetoit. Oluliseks väljakutseks on töötajate poolt loodava lisandväärtuse tõstmine, ekspordimahu suurendamine ning elanike ettevõtlusaktiivsuse tõstmine, samuti aastaringsete turismiteenuste, kaugtöö ja loomemajanduse arendamine. Eelisarendatakse piiriülest koostööd tööstusalade ja turismi

¹ Haanja valla, Misso valla, Mõniste valla, Rõuge valla ja Varstu valla ühinemisleping

² Võru maakonna arengustrateegia 2014-2025

valdkondades, seda eelkõige Venemaa ja Lätiga. Turismivaldkonnas tehakse koostööd teiste maakondadega. Ettevõtlus on integreeritud ka teistesse strateegilistesse valdkondadesse, näiteks hariduses käsitletakse ettevõtlust läbiva teemana. Samuti kasutatakse ettevõtluse arendamiseks maakonna omapära, mis väljendub peamiselt võru ja setu kultuuris. Öeldakse, et Võrumaa on „ummamuudu“. Väärtustatakse ka piirkonna ja kogukondade omanäolisust, kultuuritraditsioone, loodusvara, mida ettevõtluses ka rakendatakse.³

Kagu-Eesti tegevuskava⁴ näeb ette jätkamist piirkonnaspetsiifiliste tugevuste rakendamisega ning kompetentsi- ja kasvuvaldkondade arendamist. Sealjuures soodustatakse ettevõtlusega alustamist ning eakate ja erivajadustega inimeste tööhõivet. Arendatakse Võru Kutsehariduskeskust ja teisi kohalikke kutseharidust andvaid asutusi, riigigümnaasiume ja sisekaitseõppe võimaluse pakkumist. Toetatakse läti ja vene keele õpet kui oskust edukaks tegutsemiseks nii ettevõtluses kui teistel elualadel piiriäärsel alal. Soositakse on pärandkultuurile tuginev ettevõtlus. Võetakse kasutusele rohkem kohalikku taastuvat ressursi ja arendatakse piirkonna mainekujundust.

Jätkatakse sobivates kohtades ettevõtlus- ja tööstusalade rajamist ning arendamist. Ida-Virumaa eeskujul luuakse tööstusparkide arendamise sihtasutus. Kaalutakse võimalusi kohaliku mikroettevõtluse täiendavaks toetamiseks. Arendades IT-taristut toetatakse kaugtöövõimalusi. Kaalutakse võimalust Kagu-Eesti projektidele eelistingimuste loomiseks üleriiklike meetmete rakendamisel. Omatoodetu müüki ja nõudeid väiketootjatele lihtsustatakse. Suurte üleriiklike hangete nõudeid muudetakse nii, et kohapealsetel väiketootjatel oleks võimalus edukaks osalemiseks. Juhtumipõhiselt arendatakse ettevõtluseks vajalikku taristut, et lahendada piirkonnale oluliste tööandjate kitsaskohti. Elektrivõrke arendatakse suuremas kooskõlas regionaalpoliitiliste eesmärkidega ning soodustatakse Kagu-Eestis riigile kuuluva kasutusele maa võõrandamist KOV-idele eesmärgiga arendada seal ettevõtlust, elukohti ja sotsiaalteenuseid.

Haanja vald⁵

Haanja valla peamine eripära seisneb asukohas Haanja Looduspargi territooriumil, mistõttu 51,6% valla territooriumist on kaetud looduskaitseliste piirangutega ja metsamajandusega, mis püsib kohaliku majandustegevust. Siiski on vald ettevõtlusele oma arengukavas rõhku pööranud. Visiooni kohaselt on seal arenev ettevõtlus loodustsäästev, tugineb piirkonna eripärale, ja ressurssidele, väärtustatakse mahetootmist. Samuti on eesmärgiks olla aastaringsest edukalt toimiv turismi- ja puhkemajanduspiirkond ning harrastusspordi keskus. Tingimuste loomine ettevõtluse edendamiseks on osa Haanja valla arengu üldeesmärgist. Fookusteks on mahetoidu kasvatamine, väikeettevõtete koostöö, seda eriti turundamisel, hariduse ja ettevõtluse integreeritus, mis toetub oma tegevustes valla

loodus- ja kultuuriväärtustele. Haanja valla töökeskkond on mitmekesine, hõlmates näiteks kaugtöökohti ja multifunktsionaalseid teenuskeskuseid. Vallas tegutsevad ettevõtted on teadmispõhised, looduslähedased ning keskkonnasõbralikud. Rõhutatakse kohaliku võimu ja ettevõtete vahelist koostööd. Haanjas on olulisel kohal turism, eriti (suusa)spordi, pärand- ja loodusturismi valdkondades. Turismi- ja puhkemajanduses toimib piirkondlik koostöövõrgustik ja ühine kohaturundus. Nii Haanja turism kui ka ettevõtlus tuginevad suuresti piirkonna keelele, kultuurile, käsitööoskustele ja loodusele.

Misso vald⁶

Misso valla ettevõtlusalase strateegilise eesmärgi kohaselt peab kohalik omavalitsus looma eeldusi uute töökohtade tekkeks, kindlustama ettevõtluskeskkonna olemasolevatele ja alustavatele ettevõtetele. Seejuures kasutatakse maksimaalselt ära oma asukohta Euroopa Liidu idapiiril. Olulisteks indikaatoriteks on sealjuures piirimajandusele suunatud tööstusala Missokülä-Luhamaa piirkonnas, kaugtöökohad, Setomaa ettevõtluskonsultandi töö ja turismimarsruut „Seto Külävüü“. Misso valla ja kogu Võru maakonna konkurentsivõime suurendamiseks plaanitakse Maaelukeskuse, mille eesmärgiks on pakkuda turismiinfot ja tutvustada maaelu ning piirkonda lähemalt, loomist Riia-Pihkva maantee äärde. Ka Misso valla puhul rõhutatakse atraktiivset looduskeskkonda, seda nii elamise kui puhkamise eesmärgil.

Mõniste vald⁷

Mõniste valla visiooni kohaselt on vald ettevõtlusele ja turismile orienteeritud. Väärtustatakse inimestekeskust, kaunist loodust, säästvat arengut. Valla strateegiliseks peaesmärgiks on olla „soodsa ettevõtluskeskkonnaga vald, kus on olemas head tingimused investeerimiseks ja uute ettevõtete loomiseks.“ Sealset elukeskkonda iseloomustavad märksõnad mahe, taastuenergia ja digiöko. Eesmärkideni kavatsetakse jõuda muuhulgas ettevõtluse ja puhkemajanduse sihipärase arendamisega, milleks on vaja teha koostööd kohalikul tasandil ja välispartneritega. Seetõttu on oluline koht avaliku ja erasektori koostööl. Peamised tegevusvaldkonnad on põllumajandus, puhkemajandus, turism ja puidutöötlemine.

Rõuge vald⁸

Rõuge valla arendustegevuse peamise eesmärgi üks osa on valla majandusliku elujõu ja konkurentsivõime tõstmine, olles ettevõtlustegevust soodustav ja majanduslikult mitmekesine. Olulisel kohal on puhkus ja aktiivturism. Teenindusettevõtlus on mitmekesine, tootmisettevõtlus nutikas ning kõrget lisandväärtust andev. Seejuures arvestab ettevõtlus piirkonna omapära. Rõhutatakse avaliku ja erasektori koostöö olulisust, kaugtöövõimalusi, nišiturismi arendamist, tööstusparki arendamist.

³ Vana-Võrumaa kultuuripärandile toetuva ettevõtlussektori valik-uuring

⁴ Kagu-Eesti tegevuskava 2015-2020

⁵ Haanja valla arengukava 2014-2022

⁶ Misso valla arengukava 2014-2025

⁷ Mõniste valla arengukava 2016-2025

⁸ Rõuge valla arengukava 2015-2025

Varstu vald⁹

Varstu valla üheks missiooni osaks on luua ettevõtluse arenguks soodsad eeldused. Valla keskkond on ettevõtluse arengut toetav. Asjaajamine valla asutuste ja ettevõtjate vahel peab olema adekvaatne. Infrastruktuuri väljaehitamisel ja parandamisel arvestatakse ettevõtjate huvidega, samuti on ettevõtjaid kaasatud valla arengutegevusse. Peamine tegevusvaldkond on põllumajandus.

Kokkuvõte

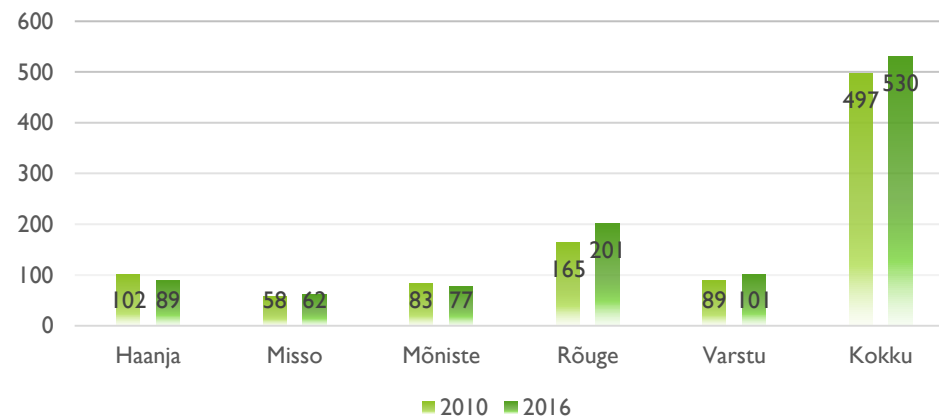
Valdade arengukavades on **ettevõtlust käsitletud erinevas mahus**, näiteks Haanjas on sellele teistest rohkem tähelepanu pööranud. Üldiselt on ühinevate valdade arengukavad ettevõtluse aspektist **üksteisega võrdlemisi hästi kooskõlas**. Samuti on olemasolevad arengukavad üldjoontes kooskõlas valdade ühinemislepingus sätestatuga. Esineb **ka piirkondlikke erinevusi**, näiteks on pool Haanja territooriumist kaetud looduskaitseliste piirangutega, Rõuges ja Missos asuvad tööstusalad, samuti viimase piiriäärne asukoht. Üldiselt võib öelda, et ühinevates valdades **väärtustatakse loodust, võru ja setu omapära ning kultuuri**, mida tahetakse ettevõtluses, näiteks turismis, rakendada. Olulisel kohal on **avaliku ja erasektori koostöö**, kus vald loob sobiliku keskkonna ja eeldused ettevõtluseks, vajadusel juhib teatud protsesse, näiteks turundust, kuid sisendit oodatakse ka erasektorilt. **Valdav osa ettevõtetest on väikesed või FIE-d**, peamiselt tegeletakse puidutööstuse ja põllumajandusega, turismivaldkonda peetakse potentsiaaliks. Soovitakse arendada kaugtöö võimalusi, hinnatakse tarku lahendusi.

1.2 ETTEVÕTLUSE ARENGUSUUNDUMUSED

1.2.1 ETTEVÕTETE ARV

Ühisvalla ettevõtete arvu määramiseks on võimalik kasutada nii Äriregistri kui ka Statistikaameti andmeid (statistilisse profiili kuuluvate ettevõtete arv). Statistikaamet määratleb igal aastal majanduslikult aktiivsete üksuste populatsiooni, mis on aluseks vastava aasta statistika tootmisele. Aktiivseks loetakse üksusi, mis on vastaval aastal kasvõi osa aastast näidanud aktiivsuse tunnuseid, milleks põhiliselt on tööjõu ja müügitulu olemasolu, aga ka piiriüleste tehingute tegemine ning muud tegutsemist näitavad tunnused. Seega ei arvesta Statistikaameti näitaja kõiki piirkonda registreeritud ettevõtteid, vaid majanduslikult aktiivseid ettevõtteid, mistõttu on Statistikaameti poolt pakutav ühisvalla ettevõtete arv oluliselt väiksem Äriregistri andmetest. Järgnevalt on toodud ülevaade nii Statistikaameti (2010-2016) kui Äriregistri (2015) andmetest ettevõtete arvu kohta. Äriregistri andmete puhul on välja jäetud likvideerimisel ja kustutamisel olevad ettevõtted.

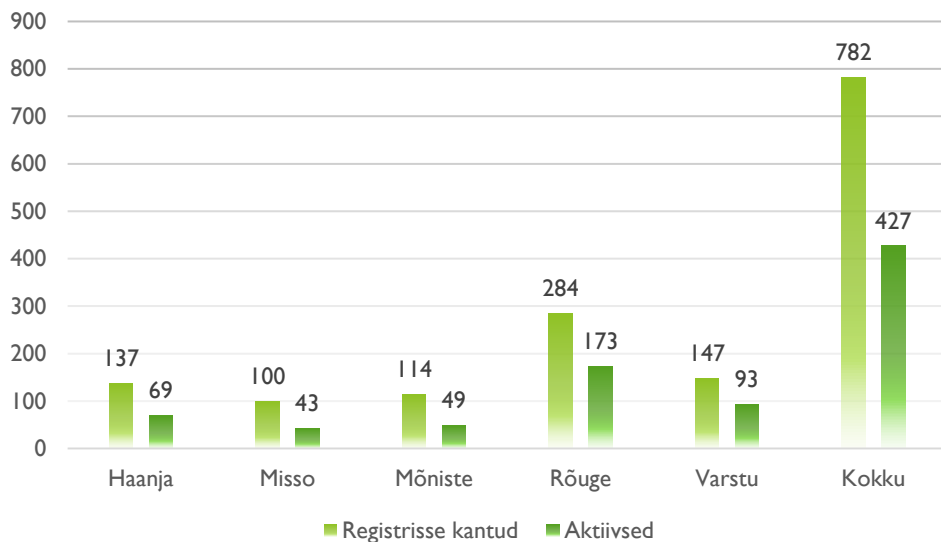
2010. aastal oli viies vallas Statistikaameti andmetel kokku 497 ettevõtet, 2016. aastal **530 ettevõtet**, seega ettevõtete arv on kasvanud üle 6%. Vaadeldavates valdades on näitaja 2013. aastast saati püsinud 530 ringis. Võrreldes 2010. aastaga kasvas 2016. aastaks statistilisse profiili kuuluvate ettevõtete arv Missos, Rõuges ja Varstus ning vähenes Haanjas ja Mõnistes. Suurim kasv oli Rõuges, kus on ettevõtete arv vaadeldaval perioodil kasvanud 36 võrra ehk enam kui 20% (Joonis 2). Võrumaal kokku kasvas statistilisse profiili kuuluvate ettevõtete arv selles perioodis 2494 ettevõttelt 2727-le ehk peaaegu 10% ning Eestis tervikuna 100 304 ettevõttelt 120 450-le ehk 20%.

Joonis 2. Statistilisse profiili kuuluvate ettevõtete arv 2010-2016. Allikas: Statistikaamet

Viie valla piirkonnas oli 2015. aastal Äriregistris registreeritud kokku **782 ettevõtet**. Jättes välja need osahingud, kes ei ole esitanud 2015. aasta majandusaasta aruannet ja need, kelle käive oli 0, siis oli nn aktiivseid ettevõtteid Äriregistri andmetel kokku 604. Kuna FIE-de aktiivsust ei ole võimalik Äriregistri andmetele tuginedes määratleda (käibeandmed tulenevad majandusaasta aruannetest, mida FIE-d ei esita), siis FIE-de aktiivsuse hindamiseks kasutati Maksu- ja Tolliameti 2016. aasta andmeid. Lahutades Äriregistri aktiivsetest üksustest maha 2016. aastal tulusid mitteregistreeritud FIE-de arvu, oli piirkonnas **aktiivseid ettevõtteid kokku 427** ehk u 55% kõigist piirkonda registreeritud ettevõtetest ja FIE-dest (Joonis 3). Aktiivsete ja mitteaktiivsete ettevõtete paiknemine kaardil on toodud Lisas I.

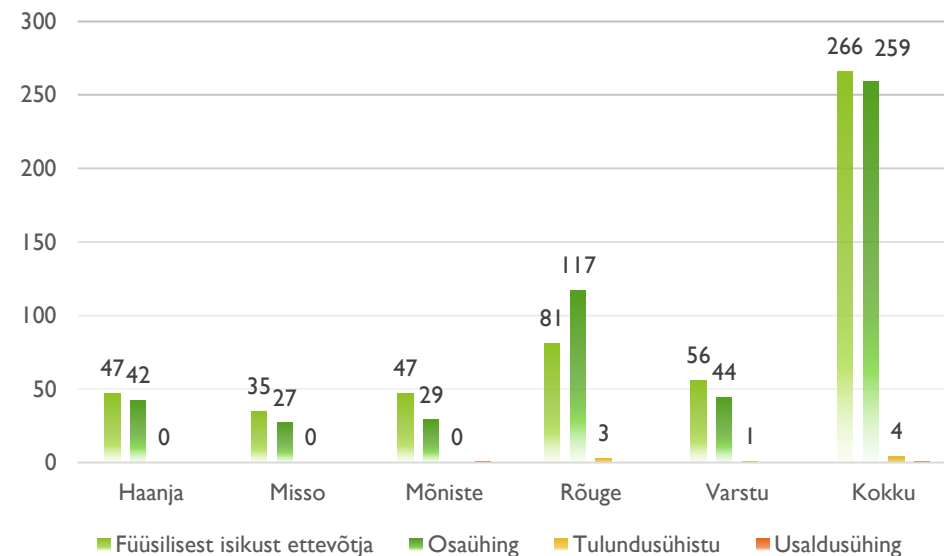
⁹ Varstu valla arengukava 2011-2030

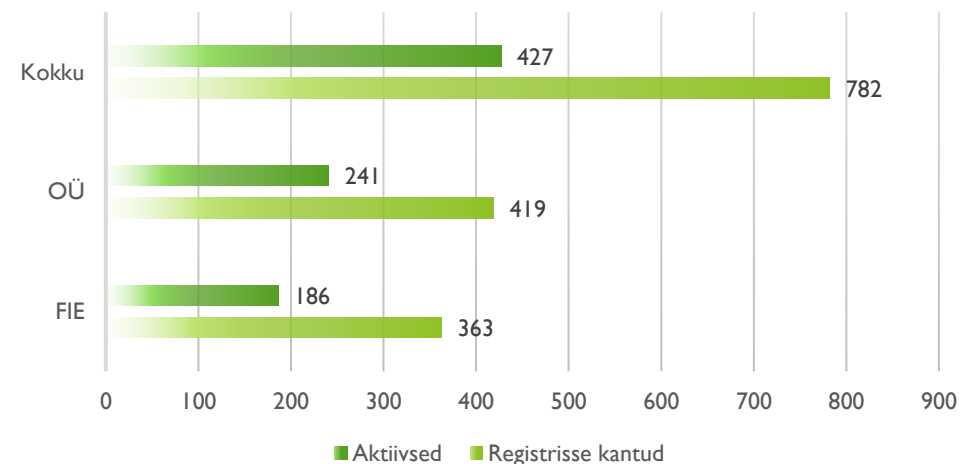
Joonis 3. Äriregistris* registreeritud ettevõtete arv 2015. aastal. Allikas: Äriregister, *FIE-de aktiivsus Maksu- ja Tolliameti 2016. aasta andmetel

1.2.2 ETTEVÕTETE ÕIGUSLIK VORM

Vaadeldavates Lõuna-Võrumaa valdades tegutsevad ettevõtted on üldiselt kas **FIE või osaühingu vormis**, tulundusühistud ja usaldusühingud on haruldased (4 TÜ-d ja 1 UÜ 2016. aastal), aktsiaseltsid puuduvad. Üldiselt on ühisvalla piirkonnas Statistikaameti andmetel **FIE-sid ja OÜ-sid enam-vähem võrdselt**, Äriregistri andmetel on OÜ-d FIE-de ees väikeses ülekaalus (Joonis 4 ja Joonis 5). Rõuges on ülekaalus OÜ-d, Mõnistes FIE-d. Võrumaal kokku ületab OÜ-de arv FIE-de arvu märgatavalt (vastavalt 1570 ja 1094) ning tegutseb ka 42 aktsiaseltsi. Eestis tervikuna on erinevus juba mitmekordne: 91 728 osaühingut 24 986 FIE vastu, lisaks 2618 aktsiaseltsi.

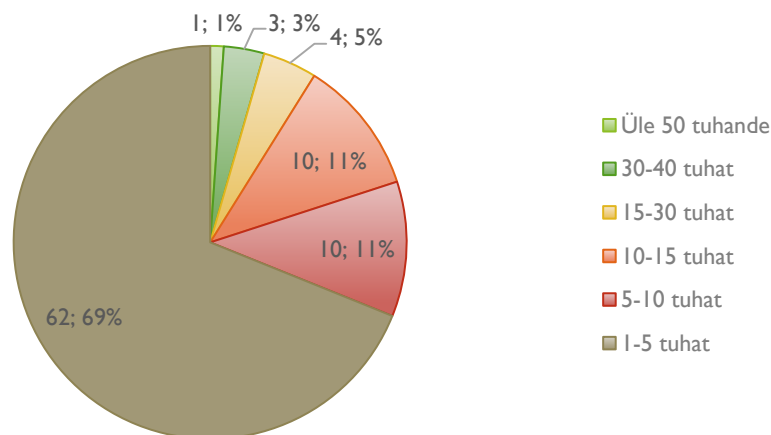
Joonis 4. Ettevõtete õiguslik vorm 2016. aastal. Allikas: Statistikaamet

Joonis 5. Äriregistrisse registreeritud ettevõtete õiguslik vorm 2015. aastal*. Allikas: Äriregister, *FIE-de aktiivsus 2016. aasta Maksu- ja Tolliameti andmete alusel

Maksu- ja tolliameti andmetel oli viies vallas 2016. aastal aktiivseid füüsilisest isikust ettevõtjaid (st neid, kes teenisid aasta jooksul tulusid) kokku 186. **Neid FIE-sid, kelle 2016. aasta tulu ületas 1000 eurot oli ühisvalla piirkonnas kokku 90**, mis moodustab u 25% kõigist piirkonda registreeritud FIE-dest.

Üle 1000 eurose aastase tulubaasiga **FIE-de keskmine tulu 2016. aastal oli 7100 eurot**. Valdav osa ehk 69% neist oli madala aastase tulubaasiga (1000-5000 eurot aastas). Ühisvallas on 1 FIE, kelle 2016. aasta tulud olid üle 50 000 euro ning 3 FIE-t, tulubaasiga 30-40 tuhat eurot aastas (Joonis 6). Viis kõige suurema tulubaasiga FIE-t on registreeritud Rõuge (2 tk), Misso (2 tk) ja Varstu (1 tk) valdadesse.

Joonis 6. Üle 1000 eurose tulubaasiga FIE-de arv 2016. aasta tulude alusel.

Allikas: Maksu- ja tolliamet

Varstus on teine koht ehitusel, kolmas veondusel ja laondusel (Tabel 1). Ka Võru maakonnas kokku on levinuim tegevusvaldkond põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük (30,4%), mis jääb Eestis kokku levikult kolmandale kohale (10,0%) - seda ületavad populaarsuselt hulgi- ja jaekaubandus koos mootorsõidukite ja mootorrataste remondiga (18,0%) ning kutse-, teadus- ja tehnikaalne tegevus (13,6%). Ettevõtete paiknemine peamiste tegevusvaldkondade järgi ühisvalla territooriumil on kujutatud Lisas 2.

1.2.3 ETTEVÕTETE TEGEVUSVALDKONNAD

Ülekaalukalt levinuim tegevusvaldkond vaadeldavate valdade ettevõtete hulgas oli Statistikaameti andmetel **põllumajandus, metsamajandus (ja kalapüük), millega tegelevad 45,7% ettevõtetest**. Võrreldes 2015. aastaga vähenes põllumajanduses, metsamajanduses ja kalapüügis tegutsevate ettevõtete arv 29 võrra, tendents on langev. Kasvavas tendentsis on töötleva tööstuse, ehitusettevõtete, majutus ja toitlustusasutuste ning kutse-, teadus- ja tehnikaalse tegevusega ettevõtete arv. Kõikides valdades on ülekaalukalt populaarseim tegevusvaldkond põllumajandus ja metsamajandus. Haanja vallas on teisel kohal majutus ja toitlustus, kolmandal kutse-, teadus- ja tehnikaalne tegevus. Misso vallas on teisel kohal töötlev tööstus, kolmandal majutus ja toitlustus. Mõnistes haldus- ja abitegevused, kolmandat kohta jagavad töötlev tööstus ning kutse-, teadus- ja tehnikaalne tegevus. Rõuge vallas on olulisel kohal ehitus, järgneb majutus ja toitlustus.

Tabel I. Ettevõtete tegevusvaldkonnad 2016. aastal. Allikas: Statistikaamet

	Haanja vald	Misso vald	Mõniste vald	Rõuge vald	Varstu vald	Ühisvald kokku	Ühisvald kokku, %	Võru maakond, %	Kogu Eesti, %
Põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük	40	30	47	74	51	242	45,7%	30,4%	10,0%
Töötlev tööstus	9	7	5	17	6	44	8,3%	9,6%	7,3%
Ehitus	3	3	3	24	9	42	7,9%	10,5%	9,8%
Majutus ja toidlustus	14	6	1	18	1	40	7,5%	3,9%	3,0%
Kutse-, teadus- ja tehnikaalane tegevus	10	5	5	10	5	35	6,6%	6,9%	13,6%
Hulgi- ja jaekaubandus; mootorsõidukite ja mootorrataste remont	3	2	4	15	4	28	5,3%	12,2%	18,0%
Muud teenindavad tegevused	4	1	0	9	7	21	4,0%	7,3%	5,9%
Haldus- ja abitegevused	1	3	6	8	2	20	3,8%	3,5%	5,0%
Veondus ja laondus	4	0	0	6	8	18	3,4%	4,3%	7,0%
Kunst, meelelahutus ja vaba aeg	0	1	2	7	2	12	2,3%	2,6%	3,5%
Info ja side	1	1	4	3	2	11	2,1%	2,2%	5,4%
Kinnisvaraalne tegevus	0	0	0	4	2	6	1,1%	2,9%	6,2%
Tervishoid ja sotsiaalhoolekanne	0	1	0	2	1	4	0,8%	1,8%	1,8%
Haridus	0	1	0	2	1	4	0,8%	0,9%	1,7%
Veevarustus; kanalisatsioon; jäätme- ja saastekäitlus	0	1	0	0	0	1	0,2%	0,4%	0,3%
Mäetööstus	0	0	0	1	0	1	0,2%	0,3%	0,1%
Elektrienergia, gaasi, auru ja konditsioneeritud õhuga varustamine	0	0	0	1	0	1	0,2%	0,2%	0,2%
Finants- ja kindlustustegevus	0	0	0	0	0	0	0,0%	0,1%	1,3%

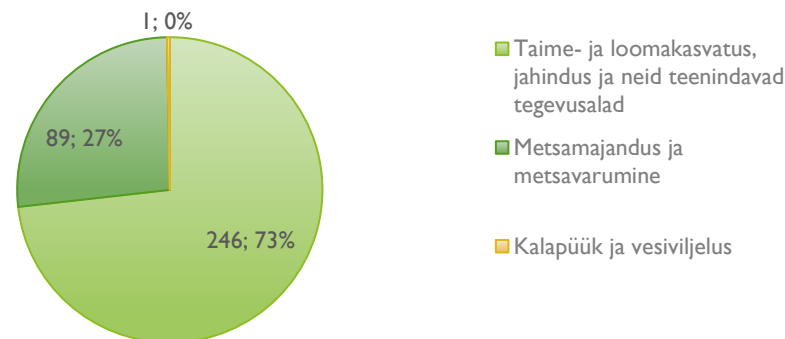
Äriregistri andmetel oli 2015. aastal samuti ülekaalukalt levinuimaks ettevõtete tegevusvaldkonnaks põllumajanduse ja metsamajanduse valdkond (Tabel 2), kõigist registreeritud ettevõtetest u 45% tegutses selles valdkonnas. Järgnesid ehituse, töötleva tööstuse ning majutuse ja toitlustuse valdkonnad (kõik u 8% osakaaluga registreeritud ettevõtetest).

Tabel 2. Ettevõtete populaarseimad tegevusvaldkonnad 2015. aastal. Allikas: Äriregister

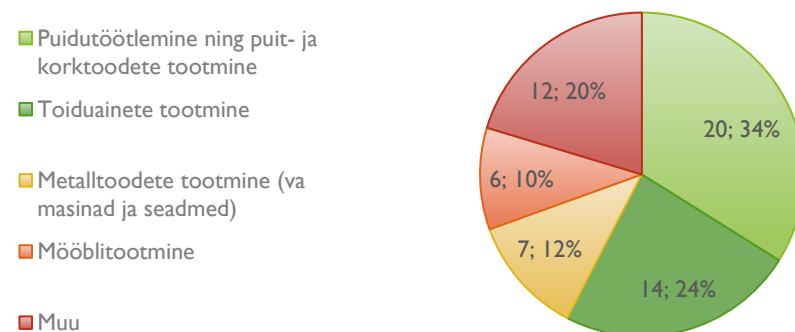
	Ettevõtete arv	Osakaal
Põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük	336	44,8%
Ehitus	63	8,4%
Töötlev tööstus	59	7,9%
Majutus ja toitlustus	56	7,5%
Kutse-, teadus- ja tehnikaalne tegevus	46	6,1%
Hulgi- ja jaekaubandus, mootorsõidukite ja mootorrataste remont	37	4,9%
Muud teenindavad tegevused	29	3,9%

Vaadates täpsemalt levinuima tegevusvaldkonna ehk põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi tegevusvaldkonna jagunemist, siis on näha (Joonis 7), et **kõige enam ettevõtteid on registreeritud taime- ja loomakasvatuse valdkonda**, olles ligikaudu kolm korda populaarsem metsamajanduse ja metsavarumise valdkonnast.

Töötleva tööstuse valdkond (Joonis 8), kuhu on registreeritud u 8% ühisvalla ettevõtetest, jaguneb piirkonnas peamiselt **puidutöötlemise/puittoodete tootmisega (34%) ja toiduainete tootmisega (24%)** tegelevate ettevõtete vahel. Lisaks on töötleva tööstuse valdkonnas registreeritud ka metalltoodete (12%) ja mööbli tootmisega (10%) tegelevaid ettevõtteid.

Joonis 7. Põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi tegevusvaldkonna jagunemine (2015). Allikas: Äriregister

Joonis 8. Töötleva tööstuse tegevusvaldkonna jagunemine. Allikas: Äriregister

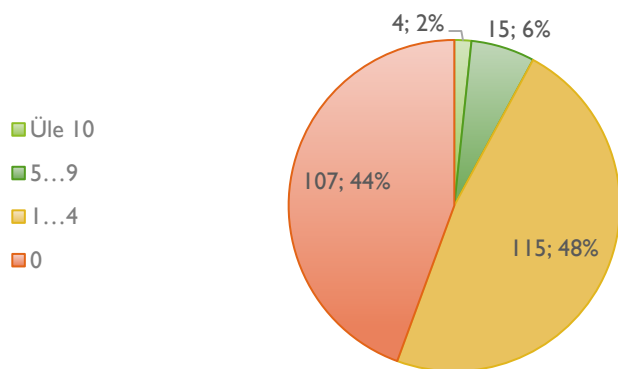
I.2.4 ETTEVÕTETE TÖÖTAJATE ARV

98,5% ettevõtetes töötas Statistikaameti andmetel 2016. aastal alla 10 inimese. Eksisteerib ka üksikuid 10-49 töötajaga ettevõtteid. Ühisvallas on neid kokku 8, Misso ja Varstu valla territooriumil ei ole ühtegi enam kui 10 töötajaga ettevõtet. 2010. aastal oli seis sisuliselt sama, kuid eksisteeris ka üks enam kui 50 töötajaga ettevõte (Tabel 3). Tegemist on piirkonda registreeritud ettevõtetega, arvesse ei võeta mujale registreeritud, kuid ühisvalla piirkonnas tegutsevaid ettevõtteid. Võru maakonnas kokku on 10 või rohkema töötajaga ettevõtteid 4,0% ja Eestis tervikuna 5,5%, st märgatavalt suurema osakaaluga kui loodava ühisvalla piirkonnas (1,5%).

Tabel 3. Ettevõtete töötajate arv 2010. ja 2016. aastal. Allikas: Statistikaamet

	Vähem kui 10		10-49		50-249		250 ja enam	
	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016
Kogu Eesti	93428	112777	5551	6293	1088	1184	149	196
Võru maakond	2367	2593	96	108	28	23	1	3
..Haanja vald	96	86	5	3	1	0	0	0
..Misso vald	57	62	1	0	0	0	0	0
..Mõniste vald	82	76	1	1	0	0	0	0
..Rõuge vald	164	197	1	4	0	0	0	0
..Varstu vald	89	101	0	0	0	0	0	0
Ühisvald kokku	488	522	8	8	1	0	0	0

Äriregistri andmed, mis võimaldavad analüüsida ettevõtete töötajate arvu täpsemalt, kui Statistikaamet, näitavad, et suur osa (44%) ühisvalda registreeritud nn aktiivsetest osäühingutest ei oma ühtegi töötajat (Joonis 9). **Ligi pooled aktiivsetest osäühingutest on 1 kuni 4 töötajaga.** Üle 5 töötajaga ettevõtteid on 19 ehk u 8%, millest üle 10 töötaja on neljal ettevõttel.

Joonis 9. Äriregistris registreeritud aktiivsete OÜ-de töötajate arv (2015). Allikas: Äriregister

Äriregistri andmete alusel ühisvalda suurimad tööandjad on toodud allolevas tabelis (Tabel 4). Töötajate arvult suurimad ettevõtted on piirkonnas valdavalt töötleva tööstuse valdkonnas - 9 suurima töötajate arvuga ettevõtte hulka kuulub 7 töötleva tööstuse ettevõtet, 1 hulgikaubandusega tegelev ettevõtte ning 1 metsamajandusettevõtte.

Tabel 4. Ühisvalda suurimad ettevõtted töötajate arvu järgi (2015). Allikas: Äriregister

	Vald	Tegevusvaldkond	Töötajate arv 2015
A-NAGEL OÜ	Haanja	Saematerjali tootmine (töötlev tööstus)	15
OÜ Võru Sako	Rõuge	Leiva- ja saiatootmine; säilitusaineteta pagaritoodete tootmine (töötlev tööstus)	13
HUT Eesti OÜ	Rõuge	Kokkupandavate puitehitiste (saunad, suvilad, majad) ja nende elementide tootmine (töötlev tööstus)	11
BALTIC VIANCO OÜ	Rõuge	Elusloomade hulgimüük (hulgi- ja jaekaubandus)	11
Samm Mets OÜ	Haanja	Metsavarumine (metsamajandus)	9
Nopri Talumeierei OÜ	Misso	Piima töötlemine, piimatoodete ja juustu tootmine (töötlev tööstus)	9
OÜ Meisli	Haanja	Metalli se pistamine, pressimine, stantsimine ja rullvaltsimine; pulbermetallurgia (töötlev tööstus)	9
OÜ Puukast	Mõniste	Puitaara ja puitluste tootmine (töötlev tööstus)	7
OÜ VIP-Mööbel	Misso	Mujal liigitamata mööbli tootmine (töötlev tööstus)	7

Lisaks Tabel 4 toodule on Lõuna-Võrumaa omavalitsustes ka üksikuid tööandjaid, kes tegutsevad 5 valla piirkonnas, kuid on registreeritud mujale. Nendest olulisim on Mõniste vallas asuva AS Viljandi Aken ja Uks Saru lauatehas, mis on ühtlasi Mõniste valla suurim tööandja vallavalitsuse kõrval. 2014. aastal oli Saru tehase keskmine töötajate arv 38,4.

1.2.5 ETTEVÖTETE KÄIVE JA KASUM

Ühisvalla territooriumil on kokku Äriregistri andmetel 241 ettevõtet, kellel oli 2015. aasta majandusaasta aruannete kohaselt käivet. 0 käibega majandusaasta aruanded esitas piirkonnas 2015. aastal 44 ettevõtet.

Kõigi käibega ettevõtete keskmine 2015. aasta käive oli 109 641 eurot. Enamiku ühisvalla ettevõtete käive jääb aga alla keskmise, **mediaankäibeks oli 2015. aastal 20 634 eurot**. Üle 100 000 eurose käibega ettevõtteid oli ühisvalla piirkonnas 42. Ühisvalla suurima käibega ettevõtte käive oli üle 6 miljoni euro, järgnevad neli ettevõtet käibega 1-2 miljonit eurot. Tabel 5 annab ülevaate käibe jaotumisest ettevõtete vahel ja Tabel 6 suurima käibega piirkonna ettevõtetest.

Väikse (alla 100 000 eurose) käibega ettevõtteid on Lõuna-Võrumaa 5 omavalitsuse piirkonnas rohkem, kui Eestis keskmiselt - 82,5% Eesti keskmise 62,3% kõrval. Samas 100 000-1 miljoni eurose käibega ettevõtete osakaal on ühisvallas Eesti keskmisega võrreldes ligi poole väiksem – 15,4% Eesti keskmise 30,2% kõrval.

Tabel 5. Ühisvalla aktiivsete OÜ-de käive 2015. aastal. Allikas: Äriregister, *Statistikaamet

Käive	Ettevõtteid	Osakaal	Osakaal Eestis kokku*
Üle 5 miljoni €	1	0,4%	1,8%
2-5 miljonit €	0	0%	2,4%
1-2 miljonit €	4	1,7%	3,3%
0,5-1 miljonit €	5	2,1%	30,2%
0,2-0,5 miljonit €	11	4,6%	
0,1-0,2 miljonit €	21	8,7%	
50-100 tuhat €	34	14,1%	62,3%
20-50 tuhat €	49	20,3%	
Alla 20 tuhande €	116	48,1%	

Tabel 6. Ühisvalla suurimad ettevõtted käibe järgi (2015). Allikas: Äriregister

Vald	Tegevusvaldkond	Käive 2015	
BALTIC VIANCO OÜ	Rõuge	Elusloomade hulgimüük (hulgi- ja jaekaubandus)	6 073 444
OÜ Arisaukko Baltiui	Rõuge	Veoste ekspedeerimine (veondus ja laondus)	1 704 370
A-NAGEL OÜ	Haanja	Saematerjali tootmine (töötlev tööstus)	1 559 280
Samm Mets OÜ	Haanja	Metsavarumine (metsamajandus)	1 371 675
Murati Puit OÜ	Haanja	Metsavarumine (metsamajandus)	1 300 782
OÜ Puukast	Mõniste	Puitaara ja puitluste tootmine (töötlev tööstus)	832 229
Nopri Talumeierei OÜ	Misso	Piima töötlemine, piimatoodete ja juustu tootmine (töötlev tööstus)	824 206
SÄNNA PÕLLUMEE OÜ	Rõuge	Teravilja- (v.a riis) ja kaunviljakasvatus; õlitaimeseemnete kasvatus (põllumajandus)	687 684
HUT Eesti OÜ	Rõuge	Kokkupandavate puitehitiste (saunad, suvilad, majad) ja nende elementide tootmine (töötlev tööstus)	666 128
OÜ Pakkekast	Mõniste	Puidu saagimine ja hõõveldamine (töötlev tööstus)	568 085

Ühisvalla piirkonna ülekaalukalt suurima käibega ettevõtte 2015. aastal oli elusloomade hulgimüügiga tegelev Baltic Vianco OÜ. Suurima käibega (üle 0,5 miljoni) ettevõtete loetellu kuuluvad valdavalt töötleva tööstuse ettevõtted (5 ettevõtet), 3 põllu- või metsamajanduse valdkonna ettevõtet ning 1 ettevõtte nii hulgikaubanduse kui ka veonduse ja laonduse valdkonnast.

Turismisektori ehk majutus- ja toitlustusvaldkonna käibega ettevõtteid oli 2015. aastal piirkonnas kokku 21. Nende keskmine käive oli 41 186 eurot ja mediaankäive 15 469 eurot. Tabel 7 annab ülevaate ühisvalla suurima käibega (üle 30 000 euro) majutus- ja toitlustusettevõtetest.

Tabel 7. Ühisvalla majutus- ja toitlustusvaldkonna suurima käibega ettevõtted (2015). Allikas: Äriregister

Vald	Tegevusvaldkond	Käive
UMIRO OÜ	Misso	Restoranid jm toitlustuskohad
Management OÜ	Rõuge	Külastemajad
Helvola Teenuste OÜ	Haanja	Toitlustamine üritustel
Lilywhite OÜ	Haanja	Külastemajad
REMATEL OÜ	Varstu	Muu toitlustamine
IMISNO OÜ	Rõuge	Muu toitlustamine
Rentuno OÜ	Haanja	Muu toitlustamine

Ühisvalla 241 käibega ettevõtte keskmine kasum 2015. aastal oli 10 104 eurot. 69 ettevõtet (u 29%) lõpetasid majandusaasta kahjumiga. **Ettevõtete kasuminumbrite mediaan oli 2015. aastal 1252 eurot.** Ligi poolte (47,3%) käibega ettevõtete kasum jäi vahemikku 0-10 000 eurot, mis on suhteliselt sarnane kogu Eesti ettevõtete profiiliga, kus u 41% ettevõtete kasum jäi 2015. aastal samasse vahemikku (Tabel 8). Küll aga jääb 5 Lõuna-Võrumaa valla suure (üle 100 000 eurose) ja keskmise (10 000-100 000) kasumiga ettevõtete osakaal (vastavalt 2,9% ja 21,1%) Eesti keskmisele (vastavalt 6,9% ja 26,4%) alla.

Ühisvalla suurima kasumiga ettevõtted 2015. aastal olid tegevad väga erinevates tegevusvaldkondades (Tabel 9). Suurima kasumiga (üle 80 000 euro) ettevõtete hulka kuulus kõige enam põllu- ja metsamajanduse ning kinnisvaravaldkonna ettevõtteid (igas valdkonnas 2 ettevõtet), lisaks töötleva tööstuse, hulgikaubanduse, ehituse ja haldus/abitegevuse valdkonna ettevõtteid.

Tabel 8. Ühisvalla aktiivsete OÜ-de kasum 2015. aastal. Allikas: Äriregister, *Statistikaamet

Kasum	Ettevõtteid	Osakaal	Osakaal Eestis kokku*
Üle 200 tuhande €	2	0,8%	6,9%
100-200 tuhat €	5	2,1%	
50-100 tuhat €	8	3,3%	26,4%
20-50 tuhat €	21	8,7%	

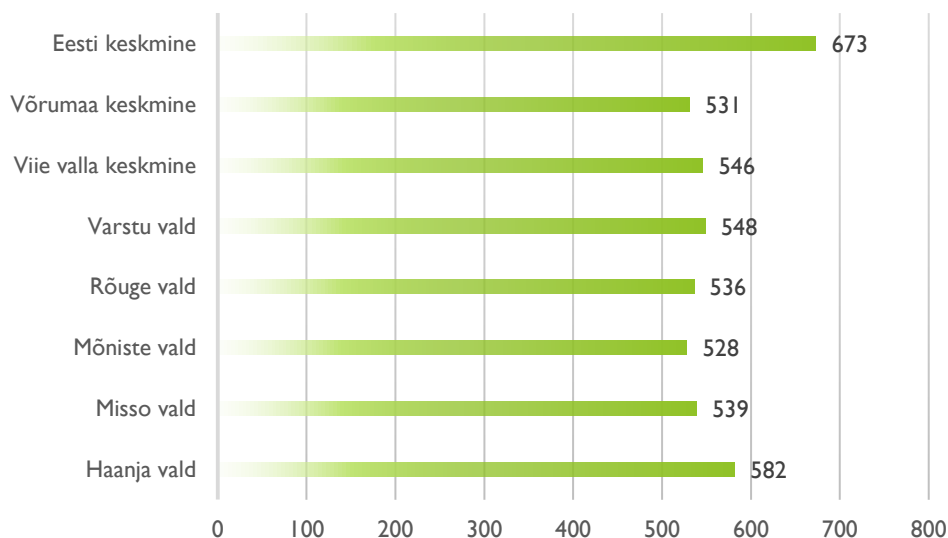
10-20 tuhat €	22	9,1%	40,9%
0-10 tuhat €	114	47,3%	
kuni 10 tuhande € kahjum	55	22,8%	16,8%
10-20 tuhande € kahjum	9	3,7%	9,0%
üle 20 tuhande € kahjum	5	2,1%	

Tabel 9. Ühisvalla suurima kasumiga ettevõtted (2015). Allikas: Äriregister

Vald	Tegevusvaldkond	Kasum 2015
SANNA POLLUMEEES OÜ	Rõuge Teravilja- (v.a riis) ja kaunviljakasvatus; õlitaimeseemnete kasvatus (põllumajandus)	287 140
Murati Puit OÜ	Haanja Metsavarumine (metsamajandus)	216 774
Metsavenna Turismitalu OÜ	Mõniste Enda või renditud kinnisvara üürileandmine ja käitus (kinnisvaraala tegevus)	130 385
OÜ Hektos Puit	Rõuge Metsamajandust abistavad tegevused (metsamajandus)	121 805
BALTIC VIANCO OÜ	Rõuge Elusloomade hulgimüük (hulgi- ja jaekaubandus)	119 719
TixMet OÜ	Rõuge Muud mujal liigitamata eriehitustööd (ehitus)	115 419
PUNSA OÜ	Varstu Muu veislaste ja pühvlikasvatus (põllumajandus)	103 061
OÜ Pakkekast	Mõniste Puidu saagimine ja hõõveldamine (töötlev tööstus)	92 438
C GRUPP OÜ	Misso Turvatöö, v.a avalik korrakaitse (haldus ja abitegevused)	83 371
OÜ BAKAN INVEST	Varstu Kinnisvara ost ja müük (kinnisvara)	81 095

1.2.6 TULUMAKSU LAEKUMINE ELANIKU KOHTA

2016. aastal laekus Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge ja Varstu valdadest **keskmiselt 564 eurot tulumaksu ühe elaniku kohta**, mida oli 33 eurot rohkem kui Võrumaal keskmiselt. Suuri erinevusi viie valla vahel ei ole, kuigi Haanja kerkib esile 582 euroga, teiste valdade näitajad jäävad vahemikku 539-548 eurot elaniku kohta. Eesti keskmisele (673 eurot elaniku kohta) jääb aga nii Võrumaa kui ühisvalla näitaja tunduvalt alla (Joonis 10).

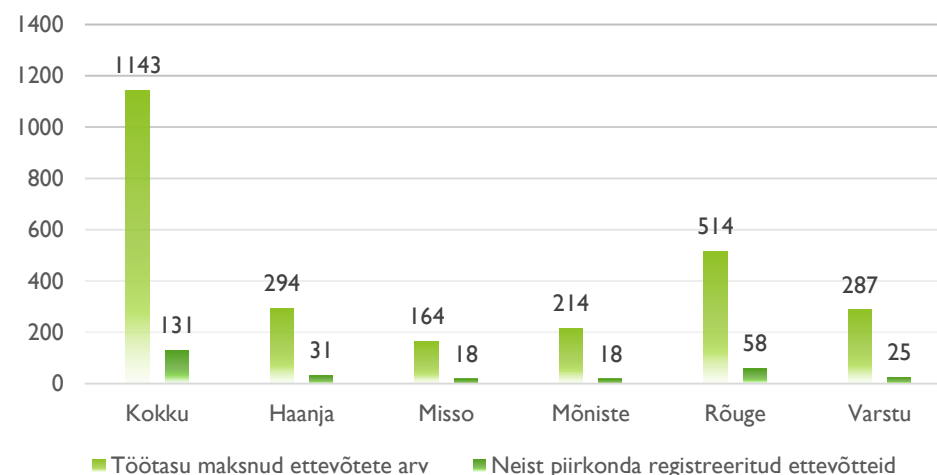
Joonis 10. Keskmine tulumaksu laekumine elaniku kohta 2016. aastal. Allikas: Rahandusministeerium, Rahvastikuregister

1.2.7 ÜHISVALLA ETTEVÕTETE POOLT PIIRKONNA ELANIKELE TASUTUD BRUTOPALGAD

Kõrvutades Äriregistri (2015) andmeid ühisvalda registreeritud ettevõtete kohta ja Maksu- ja Tolliameti (2016) andmeid ühisvalla elanikele tulusid maksnud ettevõtete kohta, on võimalik hinnata, kui suur osakaal piirkonna elanikest töötab kohalikes ettevõtetes.

Analüüsist selgub, et piirkonna viie valla elanikud on 2016. aastal saanud tulusid 1143 erinevalt ettevõtetelt kokku summas 17,1 miljonit eurot (lisaks on ühisvalla elanikele tulusid maksnud kohaliku omavalitsuse asutused ja mittetulundusorganisatsioonid kokku summas 9,6 miljonit eurot). **Kõigist elanikele tulu maksnud ettevõtetest on Äriregistri**

kohaselt ühisvalda registreeritud 131 ettevõtet ehk u 11,5%¹⁰ (Joonis 11). Seega asuvad suurem osa ühisvalda registreeritud elanike tööandjatest viie valla piiridest väljaspool. 17 piirkonda registreeritud ettevõtet annavad tööd mitme piirkonna valla elanikele.

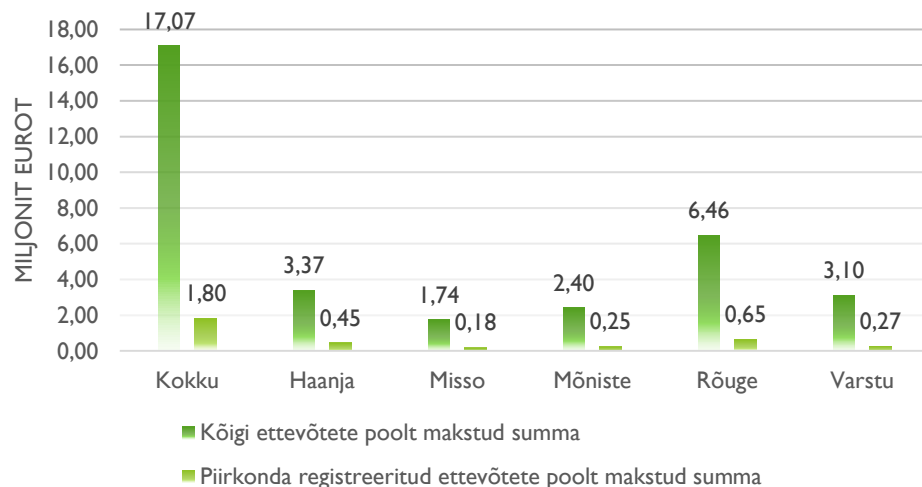

Joonis 11. Ühisvalla elanikele töötasu maksnud ettevõtete arv (2016). Allikas: Maksu- ja Tolliamet, Äriregister

Vaadates Lõuna-Võrumaa omavalitsuste elanikele laekunud 2016. aasta brutopalga summasid, siis on näha, et **ühisvalda registreeritud ettevõtetelt on laekunud u 10,5% elanike brutopalgast** ehk 1,8 miljonit eurot (Joonis 12).

Kõige enam on ühisvalla elanikele 2016. aastal tulusid maksnud järgvad kohalikud ettevõtted: Baltic Vianco Trading OÜ, Meisli OÜ, HUT Eesti OÜ, Perearst Viivika Allas OÜ, Puukast OÜ, AP Puit OÜ, A-Nagel OÜ, Tixmet OÜ, Rõuge Kommunaalteenus OÜ, Nopri Talumeierei OÜ, Saru Farm OÜ, Pakkekast OÜ, Vilxmet OÜ ja Võru Sako OÜ.

¹⁰ Arvestatud on vaid ettevõtetelt elanikele makstud tulusid, välja on jäetud avaliku sektori ja mittetulundusorganisatsioonide poolt makstud tulud.

Joonis 12. Ühisvalla elanikele ettevõtete poolt töötasudena makstud summa (2016). Allikas: Maksu- ja Tolliamet, Äriregister

Piirkonna elanikele tulused maksnud ühisvalla suurimad ettevõtted (2016. aasta keskmise töötajate arvu järgi, üle 5 töötajaga ettevõtte) on Meisli OÜ, HUT Eesti OÜ, Lõunapiim OÜ, Puukast OÜ, Võru Sako OÜ, A-Nagel OÜ, Trixmet OÜ, Baltic Vianco Trading OÜ, AP Puit OÜ, Rõuge Kommunaalteenus OÜ, OÜ Misso Haldus, Perearst Viivika Allas OÜ ja Nopri Talumeierei OÜ.

Lisaks ettevõtetele on ühisvalla elanikud tulused saanud mittetulunduslikelt asutustelt (sh kohaliku omavalitsuse üksused, sihtasutused, MTÜ-d jms), kes maksid 2016. aastal piirkonna elanikele tulused kokku summas 9,6 miljonit eurot. Kõige enam on elanikud tulused saanud järgnevatelt mittetulunduslikelt asutustelt ja organisatsioonidelt: Rõuge, Varstu, Mõniste ja Haanja Vallavalitsus, Kaitsevägi, Sotsiaalkindlustusamet, MTÜ Ostium, Politsei- ja Piirivalveamet, Misso Vallavalitsus, Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet, Riigimetsa Majandamise Keskus (RMK) ja Päästeamet.

I.3 ETTEVÕTLUSE ARENGUTEGURID

I.3.1 TUGISTRUKTUURID

Ühisvalla ettevõtjad saavad rahalise ja mitterahalise toe saamiseks pöörduda nii kohalike, regionaalsete kui ka üle-eestiliste tugistruktuuride poole. Lisaks on ettevõtjatel võimalus taotleda toetusi Euroopa struktuuri- ja investeerimisfondidest.

Kohaliku tasandil ettevõtluse tugistruktuuridest üks olulisemaid on kahtlemata **Rõuge valla ettevõtlustoetus**. Rõuge valla ettevõtjad ja ettevõtted saavad taotleda ettevõtlustoetust ettevõtlusega alustamiseks, ümberorienteerumiseks, laienemiseks või uue tegevusvaldkonna arendamiseks Rõuge vallas. Lisaks on Rõuge vald 2011. aastal käivitanud **Rõuge noorte perede kruntide projekti**. Projekti esimeses etapis pakuti peredele neli krunti, millele antakse hoonestusõigus 36 aastaks. Viie aasta jooksul tuleb ehitada elamu ja saada kasutusluba, peale seda jätkata hoonestusõigusega või osta krunt välja hinnaga 0,1 €/m². Praeguseks on kõigile sõlmitud leping. Kaugtöövõrgustiku arendamises on eesrindlik olnud **Haanja vald** – valla raamatukokku on loodud **kaugtöökohad**, mida kõik soovijad võivad kasutada. Lisaks on Rõuge ja Haanja valla koostöös loodud kohalikku ettevõtlust toetav portaal **kohalikule.ee**, mille näol on tegemist kuulutuste portaaliga, kus ettevõtted saavad teavitada oma teenustest, toodetest ja ettevõtmistest ning jagada ostu-müügi kuulutusi. Täiendavalt korraldatakse ettevõtluse toetamiseks valdades ettevõtjate infopäevi ning silmapaistvate ettevõtjate tunnustusüritusi.

Viie valla piirkonnas tegutsevad ka mitmed MTÜ-d, mille eesmärk on piirkonna ja ettevõtluse arendamine läbi kohalike elanike koostöö, oskuste ja teadmiste arengu. **MTÜ Tule Maale** algatus Missomaal propageerib maaelu, aitab inimesi maale kolimise protsessis, elukoha ja töö otsimisel ning pakub erinevaid muid teenuseid. **MTÜ Revolutsioon** tegeleb kohaliku elu edendamise ja elavdamise läbi elukestva õppe. **MTÜ Tsiistre Seltsi** eesmärgiks on eduka maapiirkonna kujunemise toetamine, mille saavutamiseks tehakse koostööd avaliku sektori, ettevõtete ja teiste kolmanda sektori organisatsioonidega.

Peamiseks **regionaalseks** ettevõtluse tugistruktuuriks Võrumaal on **Võrumaa Arenguagentuur**, mis kuulub üleriigilisse maakondlike arenduskeskuste tugivõrgustikku ning pakub info-, nõustamis- ja koolitusteenust ettevõtetele, kohalikele omavalitsustele ja vabaihendustele. Partnerluse kaudu toetatakse piirkonna ettevõtluskeskkonda ja elukvaliteeti parandavaid projekte. Pakutakse tasuta nõustamist ja abi eksportööridele, alustavatele ja tegutsevatele ettevõtetele. Aidatakse ettevõtte registreerimisprotsessis, äri-, finants-, turundusplaani jmt koostamisel, EAS-ist või Töötukassast raha taotlemisel, ettevõtte juhtimise analüüsil.

Võrumaa Partnerluskogu on LEADER-programmi piirkondlik tegevusgrupp. Liikmeteks on kohalikud omavalitsused, ettevõtjad ja mittetulundusühendused. Partnerluskogu põhieesmärgiks on kohaliku initsiatiivi ja elu arendamine, tegevuspiirkonda

integreeritud strateegia koostamine, elluviimine ja arendamine, tuginedes seejuures kolme sektori partnerlusele. Toetatakse palju LEADER-projektidele, mis suunavad maaelu, suurendades selle konkurentsivõimelisust.

Võru Instituut on teadus- ja arendusasustus, mis aitab elus hoida võrukestele omast keelt ja kultuuri. Korraldatakse ka konverentse ja täiendkoolitusi. **Seto Instituut** koordineerib ja edendab Setomaa ja seto kultuuri alast teadustööd ning tutvustab nende tulemusi avalikkusele. Avaldatakse trükiseid, korraldatakse üritusi, kultuurialast õpet.

Kagu-Eesti Puiduklaster koondab Võru-, Valga- ja Põlvamaa puidu- ja mööblitööstajaid. Klaster aitab tõsta piirkonnas tegutsevate ettevõtete lisandväärtust ja ekspordivõimekust, edendab tootearendust, koostööd ettevõtete, ettevõtete ja teadusasutuste vahel.

Tsenter on Vaimelas asuv puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus. Tegevusvaldkondadeks on puitmaterjalide uurimine ja eksperimenteerimine, tootearendus- ja disain, tootmise juhtimine ja parendamine, koolituste korraldamine ja läbiviimine, nõustamine, puidu- ja mööblialase info kogumine, haldamine ning jagamine, arendus- ja välisprojektid ning rahvusvaheline koostöö.

Lõuna-Eesti Turismi eesmärgiks on elavdada Lõuna-Eesti maakondade ühtset ja koordineeritud tegevust turismi valdkonnas. Tegeletakse regiooni ühtse turundamisega välisturgudel, viiakse läbi projekte, koolitusi, konkursse, arendatakse koostööd maakondade, ettevõtjate ja organisatsioonide vahel, aidatakse igakülgselt turismivaldkonna arengule kaasa.

Lõuna-Eesti Toiduvõrgustik on tulundusühistuna tegutsev koostööorganisatsioon, kuhu kuuluvad mitmed Eesti mahetalud, kes ei kasuta keemilisi umbrohutõrjevahendeid, väetisi ega putukamürke. Lisaks kuuluvad võrgustikku mitte päris maheda, kuid siiski puhta, käsitsi nopitud või ise valmistatud toidu tegijaid. Toiduvõrgustik pakub oma liikmetele talukauba turustamist "inimeselt inimesele" põhimõttel. Võrgustiku püsiklientide hulka kuuluvad peale eraisikute ka mitmed lasteaiad, koolid ja turismiettevõtted.

Võrumaa Talupidajate Liit pakub nõuandeid, raamatupidamisteenuseid, äriplaanide koostamist ning põllumajanduse ja maaelu alast informatsiooni.

EstLat on Eesti-Läti programm, mis toetab projekte, mis edendavad piirialade omavahelist koostööd.

„**Noored Setomaale**“ toetusskeemi eesmärk on toetada noorte maapiirkonda elama jäämist ja tagada 21-40aastastele Setomaal elavatele inimestele ja nende peredele paremad elutingimused ning kindlustada piiriäärsete valdade püsisust.

Setomaa Ettevõtlike Inimeste Klubi (SEIK) on ettevõtlusklubi igas Setomaa vallas (sh Misso vallas). Korraldatakse kokkusaamisi, kus arutletakse ettevõtlusega seotud teemadel. Aktiivsemad on Mikitamäe ja Meremäe.

Üle-eestilisel tasandil on ettevõtluse toetamise seisukohast olulisimad järgnevad tugistruktuurid: **Töötukassa** pakub ettevõtlusega alustamise toetust. Samuti toetatakse tööandjat, kes võtab tööle erialase hariduseta ja vähese töökogemusega noore; **Eesti Kaubandus- ja Tööstuskoda** tegeleb ettevõtjate huvide esindamise, koolituste korraldamise, konsultatsiooni jpm teenuste osutamisega; **Kodanikuühiskonna Sihtkapital (KÜSK)** toetab vabaühenduste tegevusvõimekust ja kujundab nende tööd soodustavat keskkonda; **Junior Achievement Eesti (JA)** toetab ettevõtlikku Eesti arengut, panustades just ettevõtlusõppele koolides. 2012-2013 aastatel olid JA Eesti koolid Varstus, Missos, aga ka mujal Võrumaal; **Hooandja** ühisrahasutusplatvormil saab ideedele toetust koguda; **Adapter.ee** lehel on loend toetusmeetmetest, mis on suunatud teadmismahuka majanduse kasvatamisele.

Euroopa struktuuri- ja investeerimisfondid aitavad arendada majandust ja seeläbi vähendada arenguerinevusi Euroopa piirkondade vahel. Struktuuritoetus jaguneb sõltuvalt eesmärgist ja valdkonnast kolmeks: Euroopa Regionaalarengu Fond, Euroopa Sotsiaalfond ja Ühtekuuluvusfond. Rakendusüksusi on Eestis kaheksa: EAS, Innove, Archimedes, KredEx, KIK, Riigi Infosüsteemi Amet, Tehnilise Järelvalve Amet, Rahandusministeerium.

Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS) edendab Eesti ettevõtlus- ja regionaalpoliitikat, olles oluline tugisüsteemi osa. EAS-i poolt pakutavaid teenuseid on kokku 75, sh näiteks piirkondade konkurentsivõime tugevdamise toetus, ettevõtete arenguprogramm, hajaasustuse programm ja ettevõtete starditoetus.

KredEx pakub ettevõtetele kiiremaks arenguks ja turvaliseks välisturgudele laienemiseks laene, riskikapitali, krediidikindlustust ja riigi garantiiga tagatisi. Samuti pakutakse toetusi ja muid finantslaheundusi eraisikutele ja korteriühistutele elamistingimuste parandamiseks.

Keskkonnainvesteeringute Keskus (KIK) on finantsasutus, mis vahendab keskkonnatasudest laekuvat raha, Euroopa Liidu fondide, roheline investeeringuskeemi, välisabiprogrammide vahendeid ja annab keskkonnaprojektide elluviimiseks raha.

Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet (PRIA) pakub toetusi taimekasvatuse, loomakasvatuse, kalanduse, külaelu arendamise, metsanduse, turukorralduse, tööstuse, nõuandmise, koolituse ja arendamise valdkondades. Samuti on olemas veel Euroopa Liidu toiduprogrammid ja **LEADER**-programm, mis aitab kohaliku lähenemisega paremini ära kasutada maapiirkonna sisemisi arenguvõimalusi, parandades nii konkurentsivõimet, elukvaliteeti ja majandustegevust.

Riigi Infosüsteemi Amet toetab koolide IKT taristu arendamist, digitaalse kirjaoskuse suurendamist, telekommunikatsiooni taristu rajamist, e-teenuste loomist, infoühiskonna teadlikkuse tõstmist, infosüsteemide nutikat arendamist, avalike teenuste koostöö loomist.

Archimedes tugevdab läbi haridus- ja teadusasutuste Eesti konkurentsivõimet. Koostööd tehakse hariduse, teadus- ja arendustegevuse ning noorte kodanikuhariduse valdkonnas. Samuti vahendab Archimedes Euroopa Regionaalarengu Fondist tulevaid struktuuritoetusi.

Innove vahendab Euroopa Liidu tööelu ja hariduse valdkonna toetusi. Innove alla kuulub ka **Rajaleidja** võrgustik, mis pakub tasuta karjääri- ja õppenõustamisteenuseid kuni 26-aastastele noortele.

Põhjamaade Ministrite Nõukogu toetusprogrammid hõlmavad avaliku halduse ja kultuuri mobiilsusprogramme, ametnike ja mittetulundusühenduste esindajate vahetusprogrammi, Põhjamaade Kultuurifondi, kultuuri- ja kunstiprogrammi, lapsi ja noori (NORDBUK), mittetulundusühendusi ja haridust (Nordplus).

I.3.2 TÖÖJÕUD JA TÖÖTURG

Rahvaarv

Haanja vallas elas 2017. aasta 1. jaanuari seisuga Rahvastikuregistri andmetel 1099, Missos 630, Mõnistes 854, Rõuges 2201 ja Varstus 1035 inimest. Seega elab ühisvallas kokku üle 5800 elaniku. Võrreldes 2010. aastaga on Rahvastikuregistri andmetel rahvaarv piirkonnas vähenenud u 10%, rahvaarv on vähenenud kõigis valdades. Kõige rohkem on vähenenud Misso, Mõniste ja Varstu rahvaarv (u 17%) ja kõige vähem Haanja ja Rõuge rahvaarv (vastavalt 7% ja 3%). Asustustihedus oli 2017. aastal piirkonnas keskmiselt u 6 inimest ruutkilomeetri kohta, suurim Rõuge vallas (8,3 in/km²), väikseim Misso vallas (3,3 in/km²), mistõttu võib öelda, et tegu on hõredalt asustatud piirkonnaga.

Vanuseline struktuur

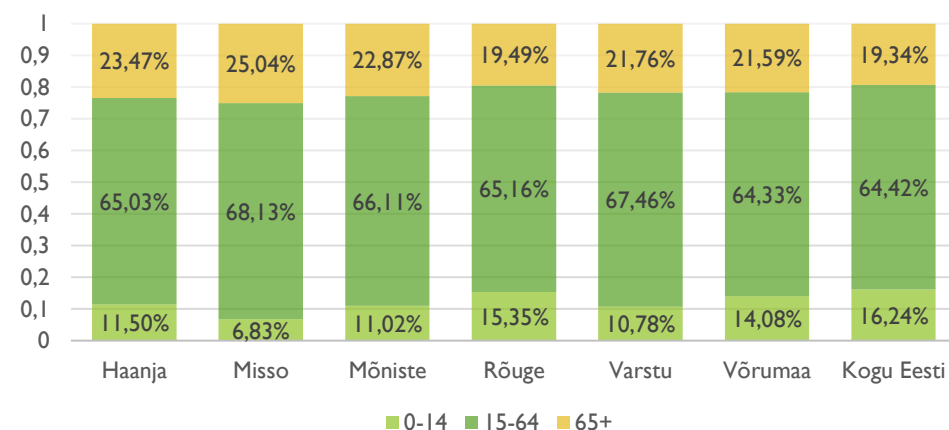
Kõnealuste valdade elanikkonna vanuseline struktuur 2017. aastal on võrdlemisi sarnane nii Võrumaa kui kogu Eesti rahvastikule. Siiski on vaadeldavas piirkonnas võrreldes Eesti ja Võru maakonna keskmisega kuni paari protsendipunkti võrra suurem eakate (65+ a) vanusegrupp, veidi rohkem on ka tööealisi (15-65 a), vähem lapsi (0-14 a). Vanuselise koosseisu struktuur on vallati veidi erinev, kõige sarnasem Eesti ja Võrumaa keskmisele on Rõuge vald, suurim erinevus on Misso vallas (Joonis 13). Kokku on viie valla piirkonnas tööealisi (vanuses 15-64 a) elanikke 3761. Rõuges on tööealisi elanikke 1401, Haanjas 701, Varstus 682, Mõnistes 558 ja Missos 419.

live ja ränne

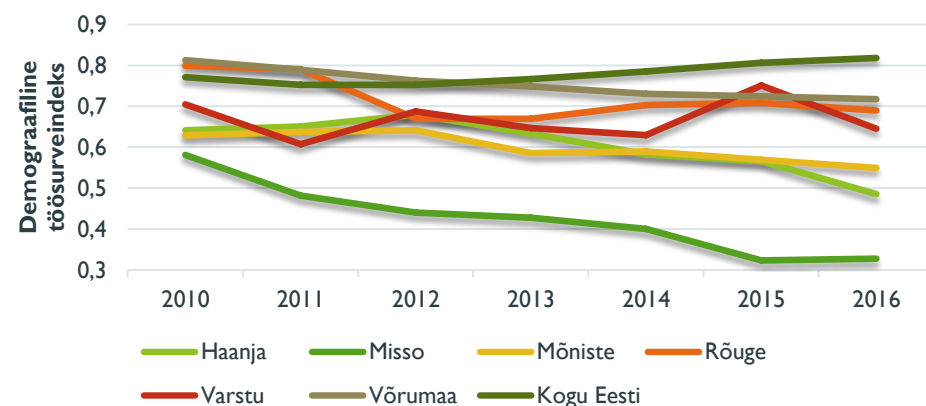
Valdade loomulik iive on püsivalt negatiivne, keskmiselt -10 inimest aastas. Samuti on rändesaldo olnud pigem negatiivne ehk valdadest on lahkunud rohkem inimesi kui sisse tulnud, kuigi trend on kasvavas tendentsis. Võrumaa rändesaldo seevastu oli vahemikus 2010-2015 pidevalt negatiivne, keskmiselt lahkus sealt aastas 200 inimest rohkem kui sisse tuli. Haanja ja Rõuge valla rändesaldo on olnud kõikuv, summaarselt on rändesaldo jäänud nulli lähedale, tendents on pigem tõusev. Misso, Mõniste ja Varstu vallas on rändesaldo olnud pidevalt negatiivne, keskmiselt -10 inimest aastas.

Demograafiline töötururindeks

Demograafiline töötururindeks näitab eelseisval kümnendil tööturule sisenevate noorte (5-14 a) ja sealt vanuse tõttu lahkuvate inimeste (55-64 a) suhet. Kui indeks on üle ühe, siseneb tööturule rohkem inimesi, kui sealt langeb. Ilmneb, et viimastel aastatel on vaadeldavate valdade töösurveindeks olnud Eesti ja üldiselt ka Võrumaa näitajast madalam. Kui 2016. aastal oli Eesti töötururindeks 0,82 ja Võrumaal 0,72, oli viie valla näitaja vahemikus 0,33-0,69 (Joonis 14).

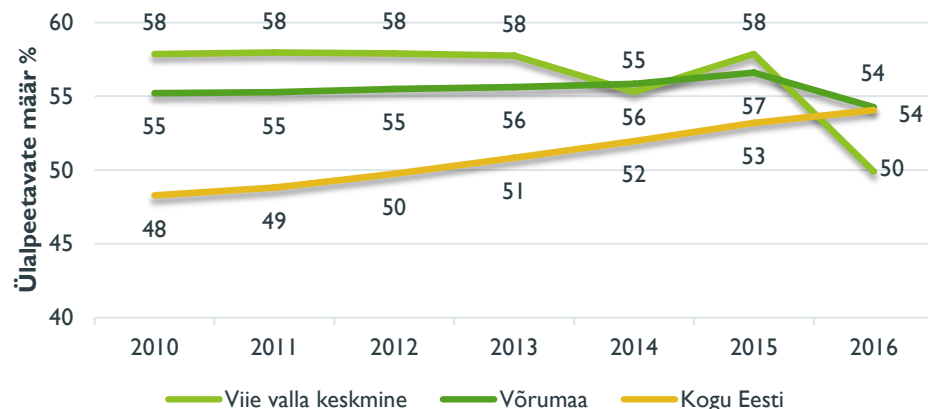
Joonis 13. Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge, Varstu valdade, Võrumaa ja Eesti rahvastiku vanuseline struktuur 2017. aastal. Allikas: Statistikaamet

Joonis 14. Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge, Varstu valdade, Võrumaa ja kogu Eesti demograafiline töösurveindeks aastatel 2010-2016. Allikas: Statistikaamet

Ülalpeetavate määr

Ülalpeetavate määr näitab mittetöoealiste (0-14 a ja 65+ a) elanike hulka 100 tööealise (15-64 a) elaniku kohta. Aastatel 2010-2015 oli viie valla keskmine ülalpeetavate määr Eesti keskmisest kõrgem, jäädes vahemikku 55-58%. 2016. aastal seevastu oli keskmine ülalpeetavate määr 50%, mis oli madalam nii Eesti kui Võrumaa näitajast (Joonis 15).

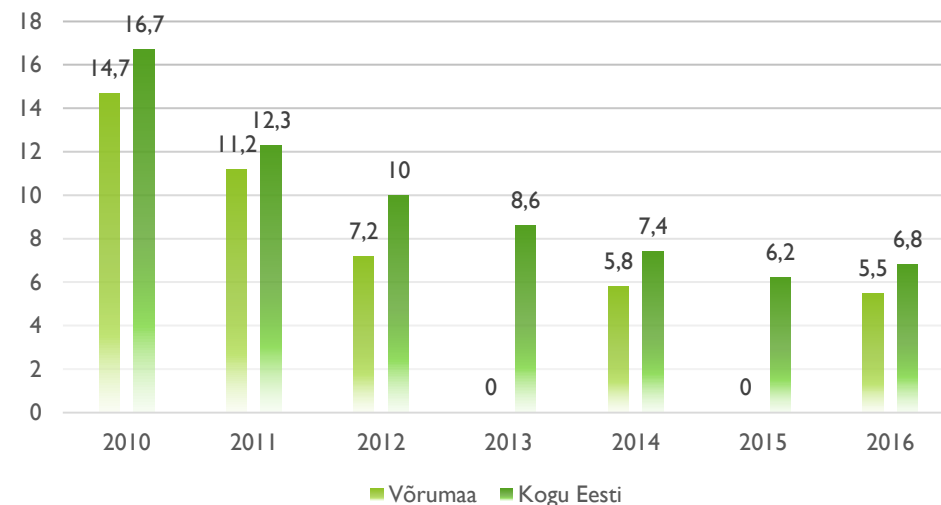

Joonis 15. Viie valla keskmine, Võrumaa ja kogu Eesti ülalpeetavate määr 2010-2016. Allikas: Statistikaamet

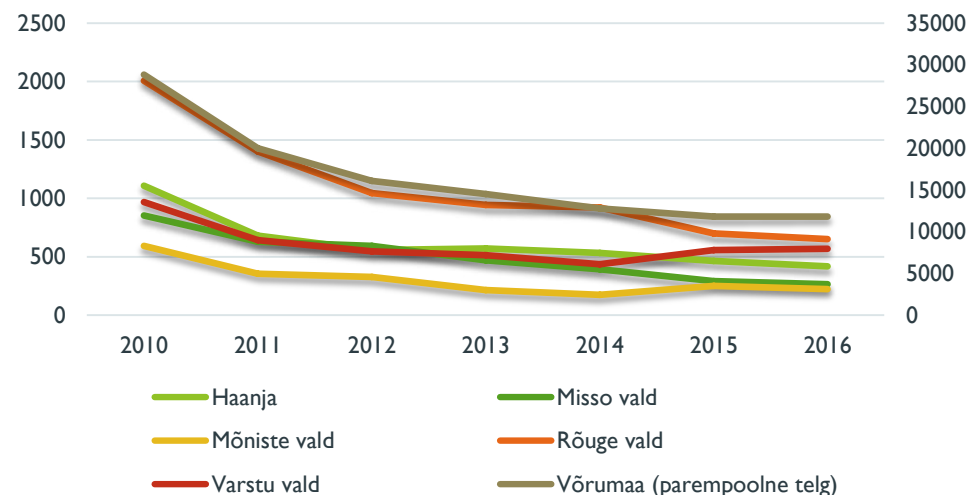
Tööhõive määr ja registreeritud töötus

Tööhõive määr näitab hõivatute osakaalu tööealises (15-64 a) rahvastikus. Võru maakonna tööhõive määr on olnud Eesti omast aastatel 2010-2016 stabiilselt umbes 8 protsendipunkti madalam. 2016. aastal oli see vastavalt 64% Võrumaal ja 71,7% kogu Eestis. Kuigi Võrumaa näitaja oli eelneval aastal 0,4 protsendipunkti kõrgem, on üldine trend tõusev. Töötuse määr näitab töötute hulka majanduslikult aktiivse rahvastiku ehk tööjõu (hõivatud + töötud) hulgas. Aastatel 2010-2016 oli Võrumaa töötuse määr kogu Eesti näitajast keskmiselt 1-2 protsendipunkti madalam*. Aastal 2016 oli aastakeskmine töötuse määr Eestis 6,8% ja Võrumaal 5,5% (Joonis 16).

Viie valla registreeritud töötute hulk oli 2016. aastal kõikides valdades madalam kui 2010. aastal. Kõige suurem langus leidis kõikides valdades aset 2011. aastal, Rõuge vallas vähenes töötute arv 607 inimese võrra. 2015. aastal tõusis Varstu ja Mõniste töötute arv vastavalt 122 ja 76 inimese võrra. Üldine trend on pigem langev (Joonis 17).

Joonis 16. Võrumaa ja kogu Eesti aastakeskmine töötuse määr aastatel 2010-2016. Allikas: Statistikaamet. * Aastatel 2013 ja 2015 puudusid Võrumaa kohta andmed

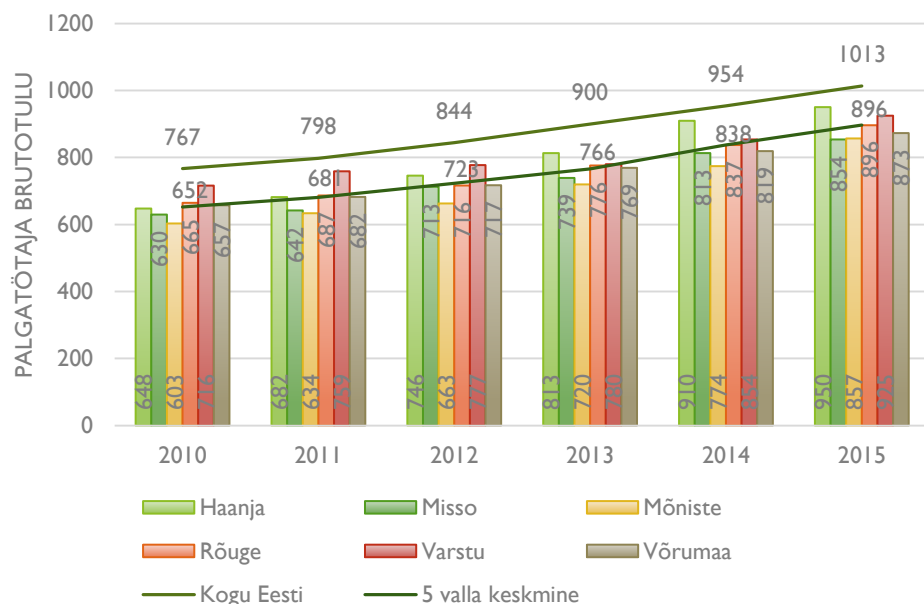

Joonis 17. Registreeritud töötute arv Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge, Varstu valdades ja Võrumaal 2010-2016. Allikas: Statistikaamet

Keskmine brutotulu

Keskmine palgatöötaja brutotulu on nii Võru maakonnas kui ka käsitletavates valdades olnud Eesti keskmisest oluliselt madalam. Siiski on see stabiilselt kasvanud. Viie valla keskmine brutokuupalk oli aastatel 2010-2015 Eesti keskmisest 115-134 eurot madalam. Võrreldes Võrumaa keskmise palgaga oli vaadeldavate valdade keskmine praktiliselt sama, kuid 2014. ja 2015. aastal ületas viie valla keskmine Võrumaa keskmist umbes 20 euro võrra. Brutotulu on vaadeldavas ajavahemikus stabiilselt kasvanud, olles 2010. aastal viies vallas keskmiselt 652 ja 2015. aastal 896 eurot. Eesti keskmine kasvas vaadeldaval perioodil absoluutarvudes sama palju, seega võib öelda, et vaadeldava viie valla palgakasv oli protsentuaalselt Eesti keskmisest suurem, vastavalt 37% ja 32%.

Vaadeldavatest valdadest on 2013. aastast alates viie valla keskmisest märgatavalt kõrgemad Haanja tulud, 2014. aastal küündis erinevus lausa 72 euron. Kogu perioodi vältel on Misso ja Mõniste brutotulu olnud viie valla keskmisest ja kogu Võrumaa näitajast madalam (Joonis 18).

Joonis 18 Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge, Varstu valdade, Võrumaa ja kogu Eesti palgatöötaja keskmine brutotulu kuus aastatel 2010-2015. Allikas: Statistikaamet

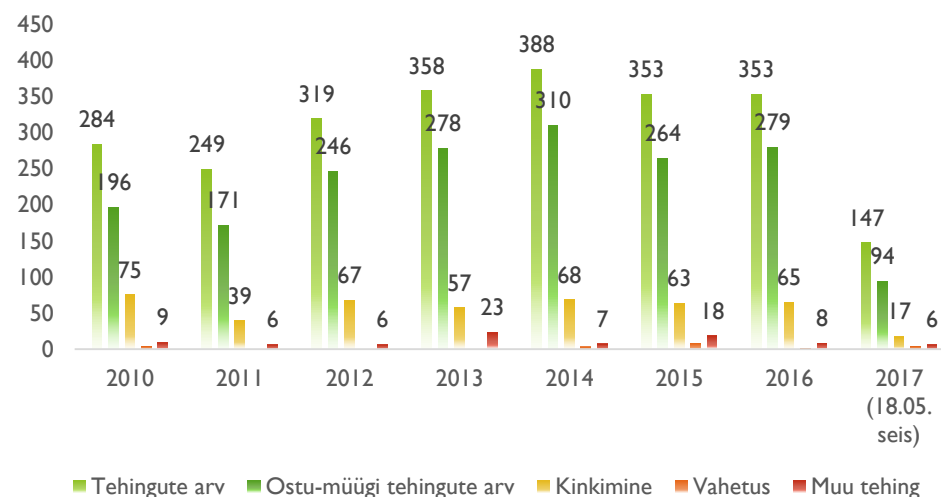
1.3.3 KINNISVARA

Rõuge ja Misso valla territooriumil on arendamisel tööstusladad, kus oleks võimalik arendada tööstuslikku ettevõtlust. Rõuge valla üldplaneeringu kohaselt on ette nähtud endiste tootmisalade kasutuselevõtt – Rõuge tööstusala laiendamine, Viitina tööstusala, Nursi tööstusala Nursi farmide juurde ja Sänna tööstusala. Kehtestatud on Rõuge valla Handimiku küla ja Rõuge aleviku tööstusala detailplaneering. Misso vallas on alustatud Luhamaa tööstusala arendamisega. 2013. aastal koostati Luhamaa tööstusala teostatavustasuvusanalüüs. Haanjas, Mõnistes ja Varstus arendatavad tööstusladad puuduvad, kuid plaanitakse laiendada ja arendada olemasolevaid tootmisalasid ja -piirkondi.

Ühisvallas on probleeme (eelkõige Rõuge vallas) ettevõtjate spetsiifikale vastavate rendipindade vähesusega. Piirkonna alustavad ettevõtjad ning mikro- ja väikeettevõtjad ei ole suutelised investeerima sobilike äri- või tootmispindade väljaehitamisse, mistõttu on tungiv vajadus just rendipindade järgi.

Tehingud tehinguliikide kaupa

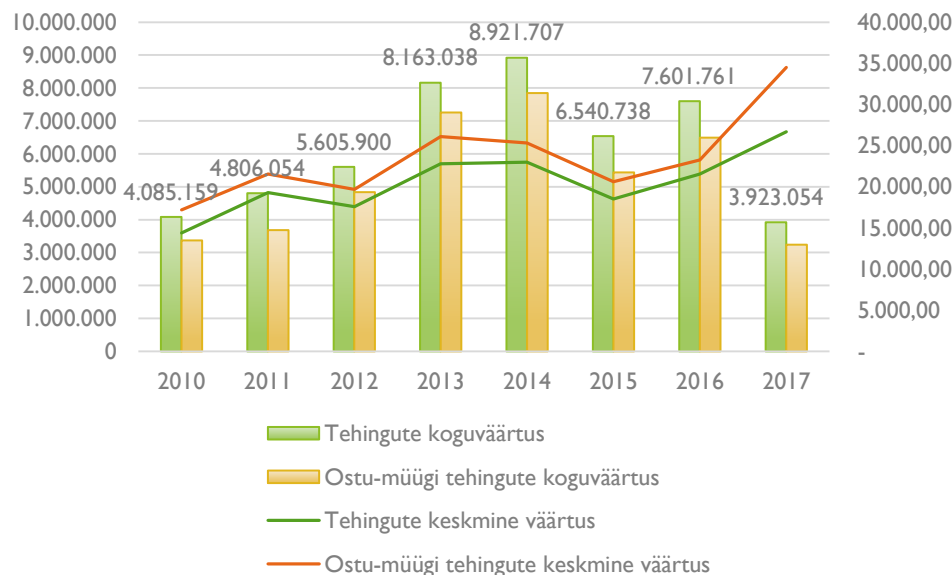
Aastatel 2010-2016 tehti viies vallas keskmiselt 329 kinnisvaratehingut aastas. Tehingute arv on võrreldes 2010. aastaga tõusnud, saavutades haripunkti 2014. aastal, mil tehti kokku 388 tehingut. Viimasel paaril aastal on tehingute arv jäänud 350 tehingu piirimaile. Suurima osa tehingutest moodustab ost ja müük, mida tehti keskmiselt aastas 249 tükki (u 76% kõikidest tehingutest). Kinkimiste arv kõikus aastati, olles maksimumis 2010. aastal 75 tehinguga, keskmine kinkimiste arv aastas oli 62. Vahetustehingute ning muude tehingute arv kõikus aastati 6-26 tehingu piirides (Joonis 19).

Joonis 19. Tehingud tehinguliikide kaupa viies vallas kokku aastatel 2010-2017

Tehingute väärtus

2010-2016. aastatel moodustas ostu- ja müügitheingute väärtus 77-89% kõikide tehingute koguväärtusest. Seejuures oli ostu-müügi tehingute keskmine väärtus kõikide tehingute keskmisest väärtusest 8-20% kõrgem. Kui kõikide tehingute keskmine väärtus oli kokku 19 588 eurot, siis ostu-müügi tehingute keskmine väärtus oli üle kahe tuhande euro kõrgem – 21 958 eurot (Joonis 20).

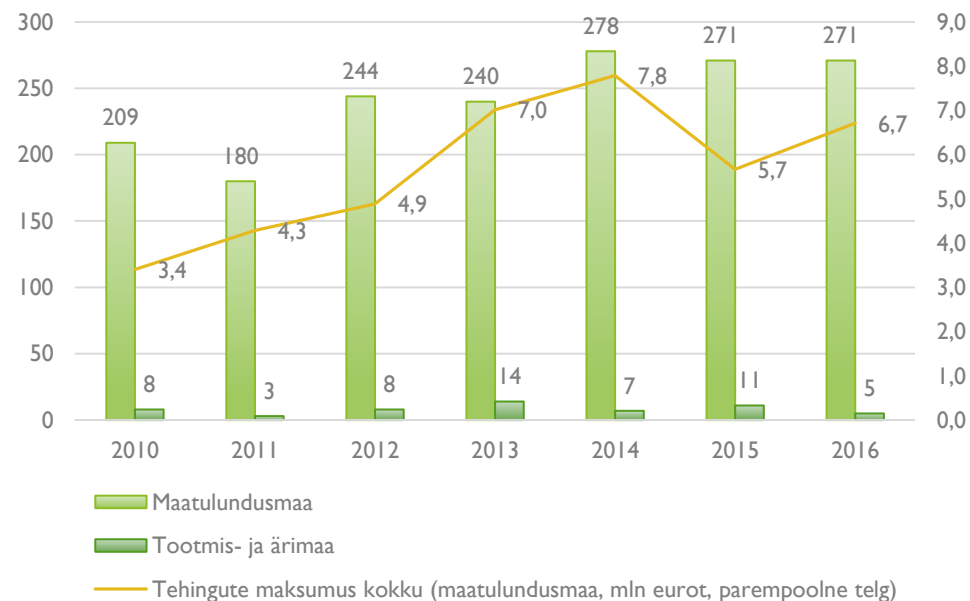

Joonis 20. Kõikide tehingute ja ostu-müügi tehingute kogu- ja keskmine väärtus aastatel 2010-2017 viies vallas kokku

Tehingud ettevõtlusmaaga

Aastatel 2010-2016 on ühisvalla piirkonnas Maa-ameti andmetel tehtud kokku 1693 maatulundusmaa ning 56 äri- ja tootmismaa tehingut. Ärikinnisvara osas on valdavaks tehinguliigiks seega maatulundusmaa tehingud, mille arv on olnud kasvavas trendis – võrreldes 2010. aastaga on maatulundusmaa tehingute arv kasvanud u 30%. Viimastel aastatel on maatulundusmaa tehingute arv püsinud 270-280 piires (Joonis 21). Maatulundusmaa tehingute kogumaksumus on koos tehingute arvuga olnud tõusvas trendis, saavutades maksimaalse väärtuse 2014. aastal – 7,8 miljonit eurot (ehk keskmiselt 28 700 eurot tehingu kohta). Aastal 2015-2016 on tehingute kogusumma olnud vastavalt 5,7 ja 6,7 miljonit eurot (ehk keskmiselt 20 000 ja 25 200 eurot tehingu kohta). Äri- ja tootmismaa tehingute maht on iga-aastaselt valdavalt jäänud 10 tehingu piirimaile, erandiks on 2013. aasta, mil piirkonnas tehti kokku 14 tehingut äri- ja tootmismaaga.

Ärikinnisvara osas on probleemiks see, et mitmed kaasaegsete tööstushoonete ja elamute arendamiseks kõige paremini sobivad maatükid on riigi omandis. See tekitab olukorra, et maatükke ei saa investorite jaoks mõistliku aja jooksul KOV-i kasutusse, mistõttu investorid loobuvad piirkonda investeerimast.

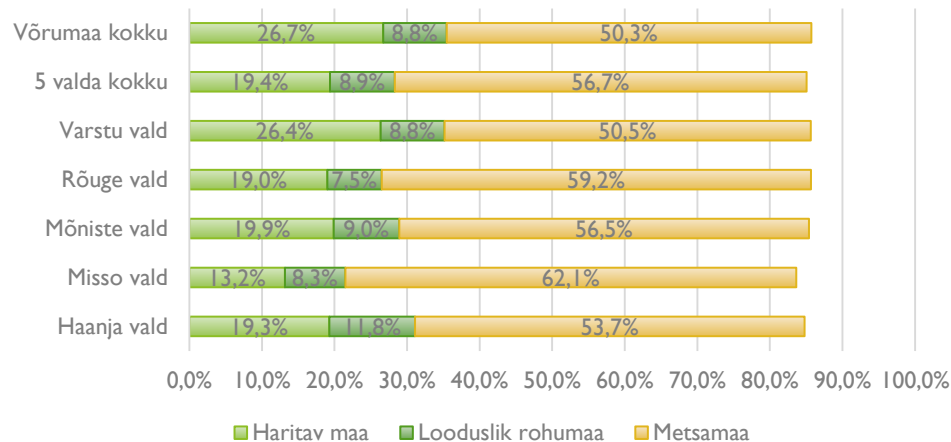
Joonis 21. Tehingud ettevõtlusmaaga viies vallas kokku aastatel 2010-2016. Tehingute arv ja maksumus

I.3.4 MAA- JA LOODUSRESSURSID

Haanja, Misso, Mõniste, Rõuge ja Varstu valdade looduskeskkonda iseloomustab mitmekesisus ja puutumatus. Kaunis kuppelmaastik ja vaheldusrikas pinnamood teevad ühisvalla unikaalseks ja turismile atraktiivseks – siin asuvad nii Eesti kõrgeim tipp (Suur Munamägi ja Vällamägi) kui ka sügavaim järv (Rõuge Suurjärv). Ühisvallas on mitmed looduskaitsealised kaitse- ja hoiualasid (nt Haanja looduspark). Piirkonna olulisimad loodusobjektid on Haanja kõrgustik, Ööbikuorg, Paganamaa maastikukaitseala, arvukad järved ja järvistud (nt Rõuge Suurjärv, Hino järv) ja metsad.

Ühisvalla tähtsaimaks loodusvaraks on mets, metsaga on kaetud u 57% piirkonna pindalast ehk u 55 000 hektarit. Kõige suurem metsamaa osakaal on Misso vallas (62,1%). Metsavaru olemasolu toetab ühisvalla metsa- ja puiduettevõtluse arengut. Haritava pinna osakaal on viies vallas kokku 19,4% ehk u 18 800 hektarit, haritava maa osakaal on suurim Varstu

vallas (26,4%). Looduslike rohumaade all on ühisvalla maast 9% ehk üle 8600 hektari. Looduslike rohumaade suhteliselt suur osakaal loob eeldused karjakasvatuseks. Võrreldes ühisvalda Võru maakonnaga, paistab silma metsamaade suurem ning haritava maa väiksem osakaal, looduslike rohumaade osakaal ühisvallas on Võrumaa keskmisega samal tasemel (Joonis 22).

Joonis 22. Maakatastrisse kantud maa kõlvikute lõikes 2016. Osakaal omavalitsuse pindalast. Allikas: Maa-amet

Lisaks leidub ühisvalla piirkonnas erinevaid maavarasid, eelkõige ehitusliiva, kruusa, turvast, järvemuda, savi ja dolokivi. Haanja valla territooriumil asuvad peamiselt liivakarjäärid, Misso vallas on eelkõige turba- ja savimaardlad, Mõniste vallas on lisaks liiva- ja turbaaladele ka dolokivi maardlad, Rõuge vallas kruusamaardlad ning Varstu valla põhiline maavara on turvas. Kõige enam maavarade leiukohti asub Missos (turvas, järvemuda, liiv, kruus) ja Haanjas (kruus, järvemuda, turvas) (vt täpsemalt Tabel 10).

Tabel 10. Maavarade maardlad ja leiukohad. Allikas: Maa-ameti maardlate rakendus

	Haanja	Misso	Mõniste	Rõuge	Varstu
Maardlad ja kasutatavad turbaalad	Liiv (Ala-Palo, Kuivandi)	Turvas (Kuivassaare, Selsi, Palu, Tika, Kirikumäe, Tserepi) Savi (Määsi, Luha, Perametsa) Liiv (Tsiistre)	Liiv (Tursa, Kolgamäe) Dolokivi (Kalkahju, Naha) Turvas (Lepuri)	Kruus (Nogopalu, Rasva, Püssapalu) Turvas (Põdrasoo, Kerreti) Savi (Sänna) Liiv (Utessuu)	Turvas (Roosa, Mustjõe, Kõrgepalu) Kruus (Krabi)
Leiukohad	Kruus Järvemuda (Plaani, Preeksa) Turvas (Vanamõisa, Preeksa)	Turvas (Murati, Hino, Kise, Mikkeli, Luha) Järvemuda (Murati, Hino, Pulli, Pabra, Kisejärv) Liiv (Pedese, Kuklase) Kruus (Põdrametsa, Kärina)		Liiv (Haki)	Liiv (Mustjõe)

I.3.5 TARISTU JA PIIRIÄÄRSED ETTEVÕTLUS- JA TRANSPORDIVÕRGUSTIKUD

Misso valda läbib Euroopa teedevõrgustikku kuuluv **Tallinn-Tartu-Luhamaa** (E263) põhimaantee, mida mööda toimub kaupade eksport ja import Venemaale. Misso ja Haanja valdasid läbib **Riia-Pihkva** maantee, mis kuulub Euroopa tee E77 koosseisu. Rõuge, Varstu ja Mõniste valdasid läbib **Võru-Mõniste-Valga** (nr 67) tugimaantee, Mõnistet ka **Mõniste-Ape** (nr 68) tugimaantee. Misso vallas asub **Luhamaa piiripunkt**. Varstu vallas asub **Varstu väikelennukite lennuväli**, mis on ainus kõvakattega lennurada Tartu Ülenurme lennuväljast lõuna poole jäävas Eesti alas.

Ettevõtluse arengu seisukohalt on oluline teede seisukord. Ühisvallas on **probleemiks kõvakatteta teede suur osakaal – valdav osa kohalikest teedest on kõvakatteta**. Kohalike teede pikkus Maateeameti 2016. aasta andmetel piirkonnas on u 590 km (maanteid 569 km ja tänavaid 21 km), nendest tolmuvaba kattega teid on 24 km (maanteid 15 km ja tänavaid 9 km). Kehvas olukorras teed segavad ettevõtte kasvu ja investeerijate ning turistide tulekut piirkonda.

Samuti on ühiskonnas ettevõtluse aspektist probleemiks **piisava elektrivõimsuse kättesaadavus ja kvaliteet**. Esinevad pingete kõikumised, voolukatkestused ning võimsuse puudujääk takistavad suuremate tootmisettevõtete loomist või laiendamist. Probleemiks on pikad elektriliinid ning kallis liitumine. Alajaamad ja õhuliinid on vananenud.

Ettevõtluse arengut takistab ka piirkonniti **kiire internetiühenduse puudumine** ning probleemid tavalise interneti- ja mobiiliühendusega. Interneti õhu kaudu levikut takistab näiteks Haanja vallas märgine maastik. Piirkonnas on olemas lairiba internetiühendus, valdade territooriumi läbib EstWin valguskaabel, kuid kiire internetiühendus on paljudele ettevõtjatele siiski kättesaamatu, sest nn viimase miili investeeringud käivad ettevõtjatele üle jõu.

1.3.6 ETTEVÕTLUSKULTUUR JA MAINE

Ühiskonnas piirkonna ettevõtluskultuuri ja maine edendamiseks korraldatakse valdades **üritusi ettevõtjate tunnustamiseks**. Samuti osaletakse valdades, ettevõtjate ja kolmanda sektori osapoolte koostöös **messidel ja laatadel ning Võrumaa ettevõtluspäeval**.

Valdade ettevõtjaid nõustab Võrumaa Arenguagentuuri **konsultant**, ettevõtjatele on korraldatud **koolitusi ja infopäevi**. Rõuge vald pakub ettevõtjatele **ettevõtlustoetust**.

Võrumaal on LEADER-projekti raames kasutusel **Uma Mekk** kaubamärgis, mille eesmärk on tunnustada kohalikku põllumeest, ettevõtjat ja toidutootjat ning propageerida kohalikku kvaliteetset toitu.

1.4 ETTEVÕTLUSE STRATEEGILINE ÜLDISTUS

Eeltoodud analüüsist tulenevalt saab välja tuua peamised väljakutsed ja võimalused, mis iseloomustavad ühiskonnas ettevõtlusvaldkonda. Strateegia rakendamisel on oluline leida lahendusi või leevendusi just neile olulisimatele väljakutsetele ja probleemidele, mis takistavad ettevõtluse arengut. Tegevuste planeerimisel tuleb aga rakendada neid võimalusi ja arengueeldusi, mida piirkonnas pakkuda on.

Peamised väljakutsed ja probleemid

- **Suur osa ettevõtetest on mitteaktiivsed** või väga madala käibega ning loovad vähe töökohti. Seega vajavad ühiskonnas ettevõtjad ergutust.

- Viimastel aastatel on **vähe uusi ettevõtteid** piirkonda registreeritud. Ühiskonnas tuleks meelitada uusi ettevõtjaid.
- **Vähene koostöö ettevõtlussektoris**. Ühiskonnas piirkonnas suur mikroettevõtete osakaal tähendab ka suuremat vajadust ettevõtete koostöök. Loodud on mitmeid koostööd toetavaid võrgustikke ja algatusi, kuid oluline on ettevõtetele koostöö vajalikkuse selgitamine ja selle reaalne toimimine.
- **Probleemid ettevõtlustaristuga**. Ettevõtluse arengut pidurdavad puudused peamiselt teede kehv seisukord, probleemid interneti, mobiilside ja elektrivarustatusega.
- Rahvastikuprotsessid – **negatiivne iive ja rändesaldo**. Rahvastikuprotsesse tuleks aktiivselt suunata läbi ettevõtlus- ja elukeskkonna parandamise (noorte perede piirkonda meelitamine ja väljarände pidurdamine).

Võimalused ja arengueeldused

- **Inimressurss ettevõtluse arendamiseks on tõenäoliselt olemas** – vähesed ühiskonnas elanikud töötavad kohalike ettevõtete juures. Valdav osa ettevõtetest tulust saanud elanikest töötab väljaspool piirkonda asuvates ettevõtetes. Sobivate töökohtade olemasolu kohalike ettevõtete juures võimaldaks elanikel ühiskonnas piirkonnas senisest enam tööd leida.
- Ühiskonnas on **mitmeid edukaid ettevõtteid, kelle kogemusest on võimalik õppida**. Edukaimad ettevõtted tegutsevad töötleva tööstuse, hulgikaubanduse, põllu- ja metsamajanduse ning kinnisvara valdkondades – ettevõtluse arendamisel tuleks eelkõige just neid tegevusvaldkondi silmas pidada ja nende ettevõtete edulugusid teiste (alustavate) ettevõtjatega jagada.
- **Öko- ja maheettevõtluse potentsiaal**. Piirkonnas ja Võrumaa puhta ja puutumatult looduse kõrge maine nii Eestis kui väljaspool võimaldab senisest edukamalt väärtustada kohalikku loodusressurssi tootes mahe- ja ökotoodangut. Selleks on aga vaja parandada ettevõtjate oskusi ja teadlikkust ning teha öko- ja mahevaldkonnas koostööd ning ühist turundust nii ühiskonnas kui ka Eestis laiemalt.
- **Looduskaunis keskkond ja sellest tulenev potentsiaal**. Ühiskonnas kaunis loodus loob eeldusi nii atraktiivse elukeskkonna pakkumiseks, turismi arendamiseks, ettevõtete piirkonda meelitamiseks jpm. Puutumatult loodus ning metsad on globaalses mastaabis kõrgelt hinnatud, seega on võimalik ühiskonnas meelitada looduskaunidust väärtustavaid puhkajaid, kaugtöötajaid ja pensionäre üle Euroopa ja kaugemaltki.

2 ÜHISVALLA ETTEVÕTLUSE STRATEEGIA

Ettevõtluse arengul on kolm peamist võtmetegurit: inimesed (ettevõtjad ja töötajad), nende ettevõtlikkus ning ettevõtluskeskkond. Ühisvalla rolliks ettevõtlusvaldkonna arendamisel on peamiselt viimase teguri, st sobiva ettevõtluskeskkonna loomine ja parandamine. Ettevõtluskeskkonna kujundamine toimub nii kohalikul kui ka riiklikul tasandil – ühisvalla ülesandeks on juhtida kohaliku tasandi arenguid ning panustada aktiivselt riikliku tasandi arengute suunamisse.

Käesolev strateegia seab eesmärgid ning toob välja tegevuskava, mis on suunatud nii kohalikele omavalitsusele ettevõtluskeskkonna loomisel, aga ka ettevõtjatele ja teistele osapooltele (MTÜ-d, riik jt). **Seega on strateegia mõeldud kõigile, kes soovivad panustada ühisvalla ettevõtluse arengusse.** Strateegia täitmise regulaarne hindamine on kohaliku omavalitsuse ülesanne.

2.1 VÄÄRTUSED

- **Hoiame loodust ja kultuuri**

Hindame kõrgelt kohalikku looduslikku ja kultuurilist eripära. Väärtustame looduslikku mitmekesisust ja maastikku, samuti võru keelt ja kultuuri ning külalislahkust ja tugevaid kogukondlikke sidemeid.

- **Väärtustame kohapealset ressursi**

Väärtustame ja väärimme kohapealset loodus- ja inimressurssi. Kasutame ettevõtluses kohalikku toorainet, eelkõige puitu ja toitu. Olulisel kohal hoiame loodussõbralikkust, elanike heaolu ja õiglast palgataset. Toetame mahe- ja ökomajandust, oleme ettevõtlikud ning jagame teadmisi ja oskusteavet.

- **Rakendame asukohaeeliseid**

Näeme valla piiriäärses ja looduskaunis asukohas suurt väärtust ja võimalust ettevõtlusele, eelkõige turismile ning piiriülesele suhtlusele ja kontaktidele.

- **Leiame uusi ja paindlikke lahendusi**

Leiame ettevõtluses uusi ja paindlikke lahendusi, mis teevad kohapealse toodangu ning teenused konkurentsivõimeliseks ja omapäraseks. Traditsioonilist ettevõtlust mitmekesistame teistsuguse lähenemise ja tootearendusega, loome ja juurutame uusi ärimudeleid ning tõstame ärikultuuri.

- **Edendame koostööd ja ühisturundust**

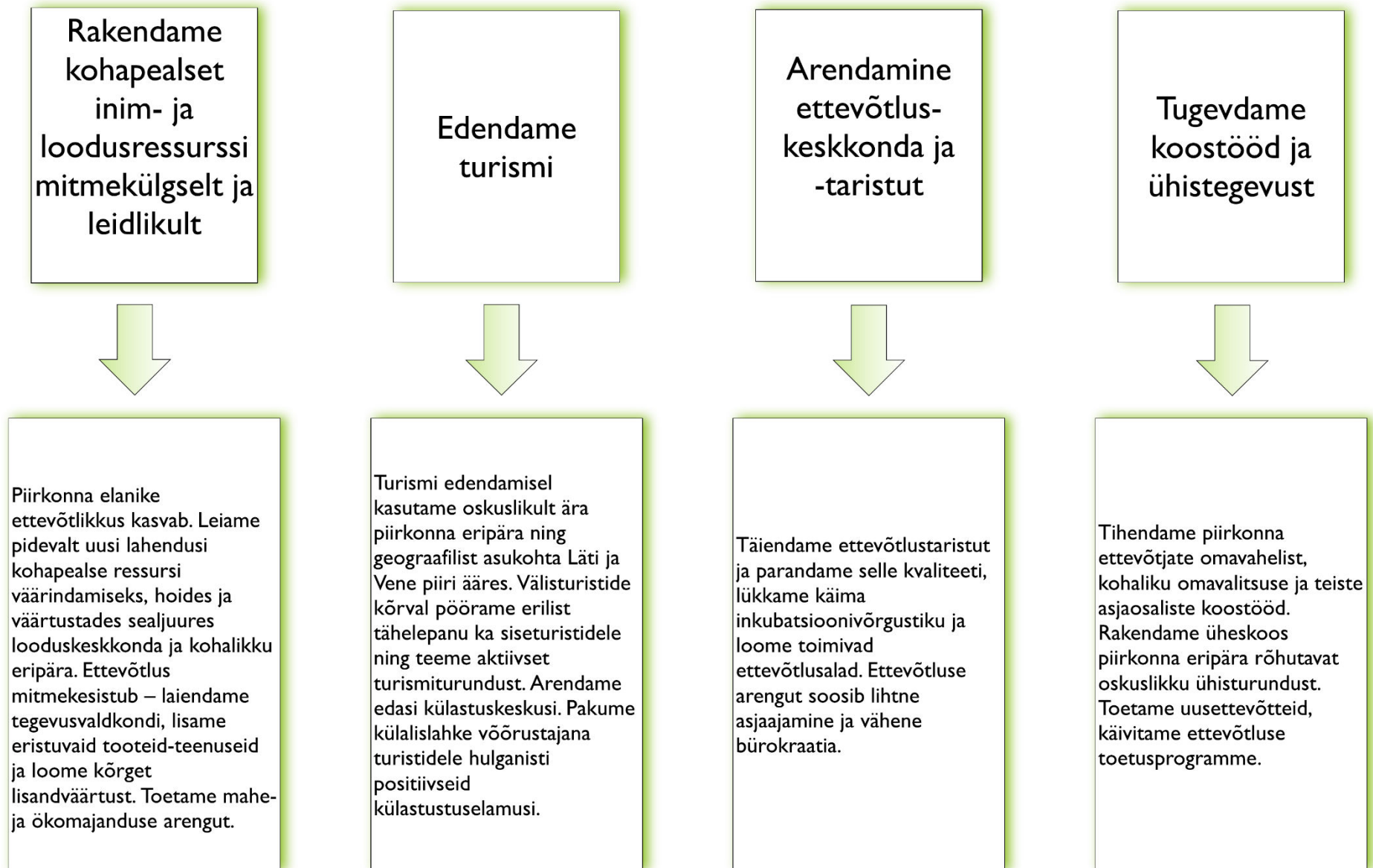
Teeme ettevõtlusvaldkonnas koostööd ettevõtjate, kohalike omavalitsuste, MTÜ-de, ettevõtluse tugistruktuuride ja haridusasutuste vahel. Ühisvalla maine tugevdamiseks turundame ühiselt ettevõtete tooteid ja teenuseid ning piirkonda tervikuna. Vahetame aktiivselt ettevõtluse edendamiseks asjakohast teavet.

2.2 VISIOON 2030

Ettevõtlikult ja uuenduslikult!

Majandus edeneb, koostöö tiheneb, heaolu kasvab.

Kohapealne loodus- ja inimressurss leiab mitmekülgset, loomingulist ja kõrget lisandväärtust loovat rakendust. Ettevõtlusvaldkonnas käib aktiivne koostöö, tooteid ja teenuseid turundatakse ühiselt. Arengutele annab hoogu looduskaunis ja omanäolise kultuuriruumiga keskkond ning unikaalne asukoht Läti ja Venemaa piiril.

2.4 STRATEEGIA RAKENDAMINE JA TULEMUSLIKKUSE HINDAMINE

Käesoleva ettevõtlusstrateegia elluviimist ja tulemuslikkuse mõõtmist teostatakse visiooni tasandil. See tähendab, et regulaarselt monitooritakse neid näitajaid, mis on otseselt seotud visioonis sõnastatu saavutamise ja arenguid kolme visiooniaspekti lõikes, nendeks on:

- **Majandus edeneb** ehk ettevõtluse mõõdikud
 - Mõõdik 1: ettevõtete arv
 - Mõõdik 2: ettevõtete keskmine käive
- **Koostöö tiheneb** ehk koostöö mõõdikud
 - Mõõdik 3: uued ettevõtlusalased algatused, koostöösündmused, loodud võrgustikud, katusorganisatsioonid ja/või tugistruktuurid
 - Mõõdik 4: ühine turundustegevus, ühised kaubamärgid vmt
- **Heaolu kasvab** ehk heaolu mõõdikud
 - Mõõdik 5: keskmine brutopalk
 - Mõõdik 6: tulumaksu laekumine elaniku kohta

Kuuest mõõdikust neli (ettevõtluse ja heaolu mõõdikud) on kvantitatiivsed. Kvantitatiivseid näitajaid võrreldakse iga-aastaselt vastavate Eesti keskmistega – eesmärk on saavutada kvantitatiivsete näitajate osas Eesti keskmine või sellest kõrgem tase. Koostöö mõõdikud on aga kvalitatiivset laadi. Iga-aastaselt lepatakse strateegia rakendamisel kokku, mida järgenval aastal koostöö valdkonnas saavutada soovitakse ning vastavalt sellele hinnatakse koostöö mõõdikuid. Hindamisel on tähelepanu all koostööd soosivate algatuste ja sündmuste läbiviimine ja võrgustike/tugistruktuuride loomine ning ühine turundustegevus piirkonnas.

3 TEGEVUSKAVA

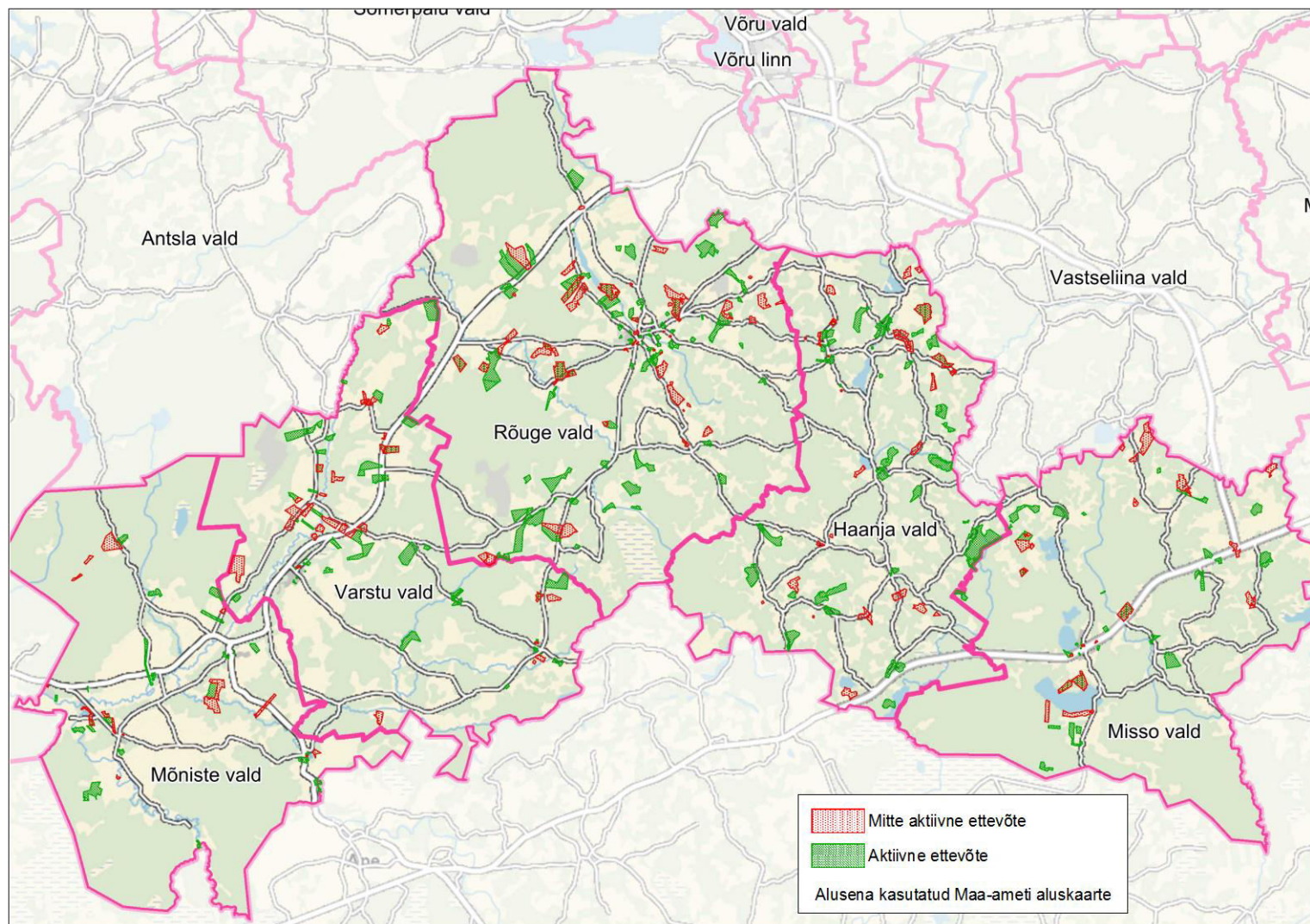
Eesmärk	Tegevus	Ressursid, vastutajad
Rakendame kohapealset inim- ja loodusressurssi mitmekülgset ja leidlikult	Konkreetsed tegevused/investeeringud	
	Ettevõtlusõppe tundide korraldamine alates lasteaiast: kohalike ettevõtjate kutsumine koolidesse ja lasteaedadesse esinema, külaskäigud ettevõtetesse, tööpraktikate organiseerimine	KOV haridusasutused
	Kutsehariduse populariseerimine	KOV, kutsehariduskeskus
	Ühisvalla ressursside kaardistamine, kohaliku ressursi spetsiifilise uuringu läbiviimine (sh uuringu täpse fookuse paikapanemine)	KOV
	Ühisvalla ressursside tutvustamine kõigile valla elanikele	
	Ettevõtjate harimine, ettevõtlusalaste koolituste läbiviimine (sh mahe- ja ökomajanduse valdkonna koolitused), kohaliku ressursi väärtuse selgitamine	KOV, MTÜ-d, Keskkonnaministeerium, Keskkonnaamet
	Looduskaitsete kitsenduste alase teadlikkuse suurendamine ettevõtjate seas, kitsenduste oskuslik kasutamine ettevõtluses	
	Kohapealse energiatootmise (päikese-, bio-, maa-, vee- ja tuuleenergia) soodustamine, energiaühistu, päikeseelektrijaama rajamine	KOV, ühinemisleping
	Üldised tegevuspõhimõtted	
	Loodusressursi oskuslik kasutamine ettevõtluse heaks	Kõik osapooled
	Inimressursi oskuslik kasutamine ettevõtluse heaks	
	Ajaloopärandi, kultuuri ja võru keele kui kohaliku ressursi oskuslik kasutamine ettevõtluse heaks	
Edendame turismi	Rohumaade kasutuselevõtu soodustamine karjakasvatuseks (lambad, lihaveised jne)	
	Toodete ja teenuste disainile suurema tähelepanu pööramine (KOV poolt valdkonna toetamine, teadlikkuse tõstmine)	KOV, MTÜ-d
	Konkreetsed tegevused/investeeringud	
	Üritusturismi turundamine, suurürituste korraldajate meelitamine piirkonda, mitmepäevaste ürituste korraldamine	KOV, ettevõtjad, MTÜ-d
	Lastele ja peredele täiendavate atraktsioonide loomine	KOV, fondid, turismiettevõtjad

Investeeringud aktiivse puhkuse atraksioonidesse. Rekreatsioonialade arendamine, avalike puhkealade investeeringud	
Olemasolevate turismiobjektide edasiarendamine, investeeringud, sh	
Rogosi mõisa renoveerimise/remonditööd ja interaktiivse ekspositsiooni rajamine	
Haanja Puhke- ja spordikeskuse väljaarendamine aastaringseks spordi-, turismi- ja puhkekeskuseks	KOV, fondid
Suure Munamäe kui rahvusvahelise tähtsusega turismiatraktsiooni arendamine	
Rõuge Ööbikuoru turismimaastiku arendus	
Haanja looduspargi kaitsekorralduskavas (2013-2022) toodud ettevõtlust (eelkõige turismi) mõjutavate tegevuste elluviimine, sh	
Looduspargi puhkeobjektide tähistamine (viidad, infotahvliid)	KOV, Keskkonnaamet, RMK, EL vahendid
Looduspargi tutvustamiseks infomaterjalide ja trükiste koostamine	
Uute temaatiliste matkaradade rajamine	
Turismimarsruutide väljatöötamine ja turundamine (kohaturundus - kõrgeim tipp jne)	KOV, turismiettevõtjad, MTÜ-d
Turismiinfo selguse ja uuenduslikkuse tagamine (sh info ka inglise, vene, läti ja võro keeles)	KOV
Täiendavate viitude, siltide ja välikaartide paigaldamine	KOV, Maanteeamet
Ettevõtjatele messidel osalemiseks toe pakkumine, ühisboksides messidel osalemine	KOV, MTÜ-d
Kolme riigi kokkupuutepunkti kui turismiatraktsiooni arendamine	KOV, SM, ettevõtjad
Giididele regulaarsete koolituste korraldamine	KOV
Üldised tegevuspõhimõtted	
Turismi tugevam sidumine kohaliku kultuuriga	
Loodusressursi ja kohapealse eripära väärimine läbi turismi	
Turismiobjektide korrashoid	KOV
Turismivaldkonna ühine turundamine	KOV, turismiettevõtjad, MTÜ-d
Riia-Pihkva maantee parem ära kasutamine turismi eesmärgil	
Militaarturismi edendamine	

	Koostöö naaberriikide ja naaberomavalitsustega	KOV, ettevõtjad
Arendame ettevõtluskeskkonda ja taristut	Konkreetsed tegevused/investeeringud	
	Mobiilside ja internetiühenduse kvaliteedi ja kiiruse parandamine koostöös teenusepakkujatega	KOV, ettevõtjad
	Tööstuse arendamiseks piisava elektrivõimsuse tagamine	KOV, Elektrilevi
	Inkubatsioonivõrgustiku rajamine, sh	EL fondid, KOV
	Rõuge inkubatsioonikeskuse rajamine	
	Ettevõtetele nende spetsiifikale vastavate rendipindade pakkumine	KOV, EL fondid, ettevõtjad
	Ettevõtlusalade arendamine (Rõuges ja Missos) ja ettevõtluse jaoks vajaliku maa munitsipaliseerimine	EL fondid, KOV
	Alustava ettevõtte toetuse pakkumine (ettevõtluse starditoetus) + tegutseva ettevõtte toetus	KOV eelarve
	Ettevõtlusnõustaja (ettevõtlikkuse koordinaatori, <i>coachi</i>) palkamine.	KOV eelarve
	Toe pakkumine ettevõtjatele projektide kirjutamisel, ettevõtjate e-võimekuse tõstmine (koolitused)	KOV ettevõtlusnõustaja
	Tööstusinvesteeringute toetusmeetme käivitamine	KOV, EAS
	Noore spetsialisti toetuse skeemi käivitamine	KOV, riik
	Multifunktsionaalsete teenuskeskuste ja kaugtöökohtade loomine (nt Ruusmäel) ja turundamine (sh riigitöötajate meelitamine piirkonda)	KOV, ettevõtjad, MTÜ-d
	Teedevõrgu investeeringud (teed tolmuabaks), sh	KOV
	Rõuge tööstusala juures asuvate teede (Tehnika, Soojuse, Saekaatri teed) remonttööd	
	Varstu väikelennukite lennuvälja arendamine	
	Bussitranspordi arendamine vastavalt töökohtade paiknemisele, transpordikulude kompenseerimine	KOV, loodav transpordikeskus
	Tootmiskruntide programmi käivitamine	KOV
	Üldised tegevuspõhimõtted	
	Maksusoodustusmeetmete välja töötamine töökohtade loomiseks	KOV, MKM
	Bürokraatia vältimine, ettevõtjate asjaajamise optimeerimine ja lihtsustamine KOV-ga	KOV ettevõtlusnõustaja
	Ettevõtjate ootuste ja vajaduste pidev monitoorimine	KOV
Tugevdame koostööd ja ühistegevust	Konkreetsed tegevused/investeeringud	
	Koostöö kutsekoolide, kutsehariduskeskuste ja ülikoolidega inimressursi rakendamiseks ja arendamiseks	Haridusasutused, KOV, ettevõtted

Aktiivne panustamine piirkonna (Lõuna-Eesti) tootemargi väljatöötamisse, ühine kaubamärgistamine ja visuaali loomine	KOV, ettevõtjad, maakondlikud arenguorganisatsioonid
Positiivsete ettevõtluse edulugude jagamine vallas, väljasõitude korraldamine edukate ettevõtete juurde (nii piirkonnas kui väljaspool), ühine messidel osalemine	KOV, ettevõtjad, MTÜ-d
Ettevõtete regulaarne külastamine valla poolt (nt ettevõtlusnõustaja ja -konsultandi poolt)	KOV, ettevõtjad
Edukate ettevõtjate sagedam tunnustamine (tegevusvaldkonnapõhine grupeerimine - nt loomemajandus, põllumajandus, töötlev tööstus jne). Ettevõtluse koostöövormide tunnustamine ja toetamine (tegevustoetused strateegilistele MTÜ-dele)	KOV, MTÜ-d
Ettevõtjatele sündmuste korraldamine, kooskäimisvõimaluste tekitamine ja soodustamine. Piirkonna äriklubi loomine. Mentorlus ja seminaride korraldamine.	KOV, ettevõtjad, MTÜ-d
KOV ja ettevõtjate koostöö piirkonda elamaasujate toetamisel, maale toomisel (nt elamispindade ette valmistamine)	KOV, ettevõtjad, MTÜ-d
Üldised tegevuspõhimõtted	
Kohalik omavalitsus teeb tihedat koostööd ettevõtlusvaldkonna organisatsioonidega (TSENER, Võrumaa Arenguagentuur, Tartu Teaduspark jne)	Riik, KOV, arenguorganisatsioonid
Koostöös MTÜ-dega nn sotsiaalse ettevõtluse toetamine ja arendamine turutõrkega tegevusvaldkondades	KOV, MTÜ-d
Koostöö naaberomavalitsuste ja piirkondadega - ettevõtlusalaste ühisprojektide läbiviimine. Koostöö Setomaaga, kogemuse jagamine ettevõtlusvaldkonna edendamisel.	KOV, teised omavalitsused
Koostöö riigiga ettevõtluskeskkonna kujundamisel ja taristu arendamisel	KOV, riik, EL
Kohalike/piirkondlike mikroklasterite arendamine	KOV, maakondlik arenduskeskus, kutsehariduskeskus
Piiriülese koostöö edendamine ettevõtlusvaldkonnas	KOV, ettevõtjad

LISA I. ETTEVÖTETE PAIKNEMINE (AKTIIVSED / MITTEAKTIIVSED)

LISA 2. ETTEVÖTETE PAIKNEMINE TEGEVUSALA JÄRGI

